

Вісник

Верховного Суду України

Відбувся XI з'їзд суддів України

Міжнародна науково-практична конференція «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи»

Судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах

Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009—2012 рр.)

Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі

2(150)'2013

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зраховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Пилипчук П.П. — Голова Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кірсєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант служби керівника апарату Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — Перший заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 Новини. Події. Факти *News.Events.Facts*

2 Відбувся XI з'їзд суддів України *The 11th Congress of Judges of Ukraine took place*

3 До 90-річчя Верховного Суду України *90th Anniversary of the Supreme Court of Ukraine*

3 Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи *Інформація про міжнародну науково-практичну конференцію, яка відбулася 15 лютого 2013 р.*

**Supreme Court of Ukraine and the Democratic Society:
Background and Perspectives**

*Information on International and Practical Conference,
which was held on 15 February 2013*

19 Судова практика *Court Practice*

19 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

21 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

23 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

25 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

28 *Аналіз судової практики*
Survey of the Court Practice

28 **Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009—2012 рр.)**

Court practice on dealing with civil cases on the consumers' rights protection (2009—2012)

38 *Інформація про виконання бюджету Верховним Судом України як головним розпорядником бюджетних коштів за 2012 р.*

Information on implementation of the budget by the Supreme Court of Ukraine as a main manager of the State budget funds in 2012

40 *Науково-практичний коментар*
Theoretical and Practical Commentary

40 **Шумило М.Є.** Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі

Shumylo M.Ye. Notion of the "evidence" in the Criminal Procedural Code of Ukraine: an attempt to critically reinterpret the ideology of regulatory model

Міжнародні зв'язки
International Ties

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4-а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

голова редакційної колегії
(44) 253–3502,
відповідальний секретар
(44) 253–1683,
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,
Л.В. Мочалова,
К.С. Мусянко,
П.О. Мусянко,
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,
В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусянко
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38

м. Київ

04073

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

Чоколівський бульвар, 19

м. Київ

03168

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 26.02.2013.

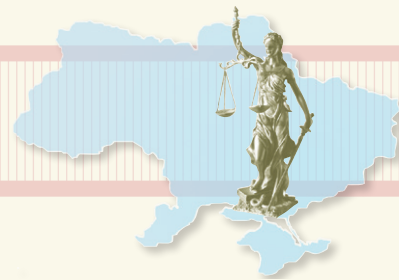
Формат 60×90 ¼. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 2670 пр. Ціна договірна

Новини. Події. Факти

Відбувся XI з'їзд суддів України

22 лютого ц.р. у Кловському палаці — палаці правосуддя — засідав черговий XI з'їзд суддів України, у якому взяли участь 93 делегати від суддівського корпусу країни, а також понад 100 запрошених: представники центральних органів виконавчої і законодавчої влади, керівники судових установ різних юрисдикцій, юридичних вітчизняних і міжнародної організацій...

На порядок денний з'їзду, що став другим за ліком після набуття чинності Законом «Про судоустрій і статус суддів», було винесено 12 питань. Як і на попередніх таких заходах, головним з них став звіт Ради суддів України про виконання завдань щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів. Доповідач голова Ради суддів України **Ярослав Романюк** передусім детально зупинився на таких актуальних для суддівської спільноти темах, як незалежність суддів, їх морально-етична поведінка, визначення норм навантаження на суддів, забезпечення доступу громадян до правосуддя, взаємодія преси і судів України тощо.

В обговоренні звіту взяли участь голова Апеляційного суду Запорізької області **Віктор Городовенко**, голова Вінницького апеляційного адміністративного суду **Віталій Кузьмишин**, суддя Вищого господарського суду України **Володимир Погребняк**, суддя Верховного Суду України **Валентин Косарєв**.

Делегати також заслухали звіти рад суддів загальних і спеціалізованих судів, інформацію голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) **Ігоря Самсіна**, звіт голови Державної судової адміністрації України **Руслана Кирилюка**.

Серед низки кадрових питань з'їзд таємним голосуванням задовільнив заяву **Андрія Стрижака** про звільнення його у зв'язку з досягненням 65-річного віку із посади судді Конституційного Суду України і призначив на цю посаду за своєю квотою суддю Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Олександра Литвинова**.

До резерву ВККСУ на випадок вибуття одного або кількох членів зі складу Комісії обрано суддю Верховного Суду України **Миколу Патрюка**, заступника голови Вищого господарського суду України **Анатолія Осетинського** і секретаря

судової палати цього суду **Анастасію Заріцьку**, суддів Вищого адміністративного суду України **Олександра Гашицького** і **Михайла Зайцева**, голову Апеляційного суду Донецької області **Валентину Лісову**.

Окрім того, виходячи з міжнародних стандартів, з'їзд зважив за доцільне рекомендувати Верховній Раді України призначити за її квотою членами Вищої ради юстиції (ВРЮ) представників суддівського корпусу країни — суддю Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Володимира Колесниченка** (нині чинного голову ВРЮ), Голову Конституційного Суду України **Анатолія Головіна**, голову Вінницького апеляційного адміністративного суду **Віталія Кузьмишина**.

З'їзд обрав Раду суддів України, до складу якої увійшли суддя Конституційного Суду України **В'ячеслав Овчаренко**, судді Верховного Суду України **Галина Канигіна** і **Василь Онопенко**, заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Павло Гвоздик** та суддя цього суду **Валентина Щепоткіна**, суддя Вищого адміністративного суду України **Сергій Амелін**, судді Вищого господарського суду України **Інна Алєєва**, **Тетяна Козир** і **Володимир Погребняк**, заступник голови Донецького апеляційного адміністративного суду **Раїса Ханова**, суддя Окружного адміністративного суду м. Києва **Руслан Арсірій**. До речі, безпосередньо на з'їзді було оголошено результати першого організаційного засідання цього вищого між з'їздами органу суддівського самоврядування, на якому головою Ради суддів України було обрано колишнього Голову Верховного Суду України **Василя Онопенка**, його заступником — **Раїсу Ханову**, секретарем — **Тетяну Козир**.

На завершення роботи делегати з'їзду затвердили Кодекс суддівської етики, внесли зміни до Положення про Раду суддів України.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ І ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Серед низки численних різнопланових заходів, приурочених відзначенню 90-літнього ювілею Верховного Суду України, особливе місце відведено міжнародній науково-практичній конференції на актуальну тему «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи». Її співorganizаторами, окрім, власне, Верховного Суду України, стали також Німецький фонд міжнародного правового співробітництва та Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

Як і планувалося, 15 лютого ц.р. у залі засідань Пленуму Верховного Суду України зібралися представники верховних судів країн ближнього і далекого зарубіжжя, міжнародних організацій, вищих органів законодавчої і виконавчої влад нашої країни; судді вищих спеціалізованих та апеляційних судів України, провідні юристи-практики, науковці, журналісти, ін.

Відкриваючи роботу конференції, до високоповажного зібрання із вітальним

словом звернувся Голова Верховного Суду України **Петро Пилипчук**. У своїй промові Петро Пилипович торкнувся не лише історичних аспектів розвитку найвищого судового органу держави, позитивних зрушень у питанні вдосконалення вітчизняного судочинства, а й проблем і шляхів його подальшого реформування (*головне із виступів П. Пилипчука та інших основних доповідачів читайте на сторінках цього номера часопису*). На закінчення свого виступу він щиро подякував усім присутнім за виявлену увагу та повагу до суддівського корпусу і працівників апарату Суду, побажав плідної та взаємокорисної роботи, добра і щастя, міцного здоров'я й успіхів у важливій та відповідальній місії, покладеній суспільством на суддів.

Із щирими поздоровленнями, конструктивними пропозиціями щодо вдосконалення системи правосуддя та сподіваннями на подальшу плідну співпрацю виступили: **Анатолій Головін**, Голова

Конституційного Суду України; **Юрій Дьомін**, заступник Генерального прокурора України; **Дмитро Шпенюв**, заступник голови комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя; **Інна Ємельянова**, перший заступник міністра юстиції України; **Раміз Рзаєв**, голова Верховного суду Азербайджанської Республіки; **Константін Кублашвілі**, голова Верховного суду Грузії; **Ігор Темкіжев**, голова Вищого адміністративного суду України; **Віктор Татьков**, голова Вищого господарського суду України;

Станіслав Міщенко, в.о. голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; **Богдан Крикливенко**, керівник секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; **Ігор Самсін**, голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; **Владімір Рістовські**, посол, представник Генерального секретаря Ради Європи з питань координації програм співробітництва; **Мадіна Джарбусинова**, посол, координатор проектів ОБСЄ в Україні; д-р **Штефан Хюльсхорстер**, заступник директора Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та **Девід Вон**, керівник проекту Агентства США з міжнародного розвитку «Справедливе правосуддя».

По закінченні офіційної частини подальша робота конференції проходила у форматі двох робочих засідань: перше присвячене **історичній місії Верховного Суду України**, де модератором був Петро Пилипчук, а доповідачами — **Віталій Бойко**, Голова Верховного Суду України у 1994—2002 рр.; **Василь Маляренко**, Голова Верховного Суду України у 2002—2006 рр. та **Василь Онопенко**, Голова Верховного Суду України у 2006—2011 рр.

Друге засідання складалося із двох частин і мало спільну тему **«Верховний Суд як інститут демократичного суспільства: сучасний стан та перспективи вдосконалення»**. У першій із них модератором виступив **Володимир Буткевич**, доктор юридичних наук, професор, суддя Європейського суду з прав людини від України у відставці. Основну доповідь представив **Ярослав Романюк**, Перший

заступник Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України, а доповіді — **Герхард Райсснер**, голова Консультативної ради європейських суддів (CCJE); **Анатолій Толкаченко**, заступник голови Верховного суду Російської Федерації; **Грегор Гальке**, головуючий суддя 6-го Сенату у цивільних справах Федеральної судової палати Федерального Верховного суду ФРН; **Філ М. Про**, суддя Федерального окружного суду округу Невада, США. У другій частині модератором був Ярослав Романюк, а доповідали **Валентин Барбара**, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах; **Микола Козюбра**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», суддя Конституційного Суду України у відставці; **Михайло Цуркан**, заступник голови Вищого адміністративного суду України; **Ольга Булейко**, суддя Апеляційного суду Запорізької області.

Підбиваючи підсумки роботи цього заходу, із заключним словом та щирими побажаннями його учасникам гарздів виступив Голова Верховного Суду України Петро Пилипчук.

Плідно попрацювавши, учасники конференції прийняли рекомендації (*публікуються у цьому номері «Вісника»*) щодо подальшого вдосконалення і внесення комплексних змін до законодавства у сфері судоустрою, судочинства та статусу суддів, зокрема про підвищення ролі у судовій системі Верховного Суду України.

ІЗ ВИСТУПІВ НА МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

**П.П. Пилипчук,
Голова Верховного
Суду України:**

— В Україні триває судово-правова реформа, і тому ми вирішили обговорити найбільш болючі, найбільш гострі, найбільш ключові проблеми, що стосуються діяльності судової системи, проблеми з дотриманням прав наших співвітчизників

на справедливий суд, почути корисний досвід наших колег з інших країн.

Конференція має стати важливим кроком до розуміння місця та ролі верховних судів у механізмі захисту прав і свобод людини на сучасному етапі розвитку держави. Висловлені учасниками заходу пропозиції щодо вдосконалення функцій, компетенції, порядку здійснення судового провадження та переосмислення значення рішень найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції у правозастосовній практиці стануть корисними для подальшого проведення судово-правової реформи в Україні, удосконалення законодавства і правозастосування судами.

Діяльність Верховного Суду України бере свій початок із 20-х років минулого століття. У час, коли країна перебувала у постреволюційному стані, формувалася система органів державної влади, що супроводжувалося жорсткою боротьбою з посяганнями на встановлений революційний порядок. Радянська судова система була громіздкою та розгалуженою. До її складу входили тимчасові революційні трибунали. Саме тоді, у грудні 1922 р., Всеукраїнський центральний виконавчий комітет прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР», відповідно до якого судову систему УСРР очолив Верховний Суд, який розпочав свою діяльність 11 березня 1923 р.

Становлення та утвердження Верховного Суду відбувалося надзвичайно складно, в умовах перманентних змін у політичному, економічному та суспільному житті держави. Суддям доводилося спрямовувати судову практику, здійснювати правосуддя і вершити людські долі з огляду на

ідеологію держави та безперервне оновлення законодавства та системи судоустрою.

І лише із здобуттям Україною державної незалежності у 1991 р. Верховний Суд України почав відповідати своїй назві не тільки формально, а й за суттю. До цього його можна було назвати вищим, але ніяк не верховним судом, оскільки його судові рішення міг переглядати і фактично переглядав Верховний Суд Союзу РСР.

Початок реформування судової влади незалежної України пов'язують зі схваленням Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. Концепції судово-правової реформи в Україні, у якій проголошувалися принципи формування незалежної судової влади в державі, запроваджувалися організаційні засади функціонування судової системи, гарантії самостійності та незалежності суддів, забезпечення захисту й неухильного дотримання основних прав і свобод людини як необхідних умов функціонування демократичної правової держави.

Відповідно до цієї Концепції Верховний Суд України — це вища судова інстанція в системі загальних судів. Він переглядає в апеляційному та касаційному порядку справи, розглянуті загальними судами. Крім того, він розглядає справи за нововиявленими обставинами.

Для впровадження положень Концепції в першій половині 90-х років були внесені зміни і доповнення до Закону «Про судоустрій Української РСР» та прийнято 15 грудня 1992 р. Закон «Про статус суддів» — принципово важливий для діяльності суддів в нашій державі.

Наступним етапом стало прийняття у червні 1996 р. Конституції України, яка закріпила принцип верховенства права, визначила основні засади судочинства, гарантії незалежності і недоторканності суддів, серед яких, зокрема, заборона впливу на суддів у будь-який спосіб та встановлення юридичної відповідальності за неповагу до суду і суддів. На конституційному рівні визначено статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

Подальше реформування системи судоустрою було здійснено з прийняттям Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. Закону «Про судоустрій України», який деталізував зазначені положення Основного Закону і встановив додаткові гарантії незалежності суддів.

Значний крок для утвердження в Україні міжнародних стандартів захисту прав людини — це надання Верховному Суду України повноважень переглядати судові справи, де мало місце порушення державою міжнародних зобов'язань. Це стало можливим із внесенням відповідних змін до процесуальних кодексів і прийняттям у 2006 р. Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також подальшим закріпленням цієї норми в Законі «Про судоустрій і статус суддів», прийняття якого у липні 2010 р. було наступним кроком судово-правової реформи. Цей Закон визначив концептуально нові підходи до визначення системи судів загальної юрисдикції, статусу суддів, порядку формування суддівського корпусу, здійснення суддівського самоврядування, організації матеріального й соціального забезпечення судів. Із прийняттям цього Закону внесено відповідні зміни і до процесуальних кодексів.

Кардинальних змін у частині повноважень та організації діяльності зазнав і Верховний Суд України: було ліквідовано судові палати, зменшено кількість суддів до двадцяти. Верховний Суд був позбавлений повноважень переглядати справи у касаційному, виключному та винятковому порядку; вести та аналізувати судову статистику, вивчати та узагальнювати судову практику; надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; визнавати нечинними роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів.

Закон «Про судоустрій і статус суддів» суттєво зменшив обсяг повноважень найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, ускладнив організацію його роботи, а також створив перешкоди для реалізації громадянами їх конституційного права на доступ до правосуддя і до Верховного Суду України зокрема.

Проте з прийняттям цього Закону надзвичайно важливою новелою в історії вітчизняного права стало закріплення у процесуальних кодексах принципу обов'язковості судових рішень Верховного Суду України, що полягає в їх обов'язковості для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності те чи інше положення нормативно-правового акта, неоднаково застосоване при розгляді справи в касаційному порядку, а також для всіх судів України. На суди покладено обов'язок привести свою судову практику у відповідність із рішеннями Верховного Суду України.

Запровадження загальної обов'язковості рішення у конкретній справі зумовило появу у Верховного Суду України принципово нової функції, яка полягає у формуванні єдиних підходів до правозастосування, а також додаткових важелів забезпечення єдності судової практики.

На відміну від постанов Пленуму Верховного Суду України, що мали рекомендаційний характер, постанови Верховного Суду України в судових справах набули статусу своєрідного судового прецеденту.

На сьогодні Верховний Суд через надані ним правові висновки у конкретних судових рішеннях спрямовує судову практику та діяльність відповідних державних органів у найважливіших сферах життєдіяльності держави.

Безумовно, у світлі практики Європейського суду з прав людини обов'язковість правових позицій Верховного Суду України, викладених у його рішеннях, є дієвим чинником, що сприяє неухильному дотриманню права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це підвищує ефективність діяльності судової системи та зміцнює довіру співвітчизників до національного судочинства.

Із прийняттям 20 жовтня 2011 р. Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» збільшено кількісний склад Верховного Суду до сорока восьми суддів, відновлено розгляд справ судовими палатами та внесено низку інших змін, якими оптимізовано його діяльність.

Із метою відновлення гарантій судового захисту прав і свобод людини, утвердження статусу Верховного Суду України як найвищої судової інстанції в системі судів загальної юрисдикції, забезпечення єдності судової практики доцільно надати Верховному Суду й інші повноваження, зокрема повноваження щодо:

- перегляду справ з підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції або й всіма судами України однієї і тієї ж норми не тільки матеріального, але й процесуального права в подібних правовідносинах;

- надання судам роз'яснень з питань застосування законодавства на основі узагальнень судової практики та інші, з пропозиціями щодо яких керівництво Верховного Суду України неодноразово зверталось до Верховної Ради України.

Зазначене вище свідчить, що не всі законодавчі нововведення останніх років були достатньо ефективними для судової системи, а умови функ-

ціонування судів та роботи суддів і надалі потребують поліпшення. Проте судова реформа — це довготривалий, складний і багатогранний процес. І це розуміють усі судді держави й Верховного Суду України зокрема. Зрозуміло, він продовжуватиметься ще певний час і вимагатиме як удосконалення законодавства, так і пошуку шляхів оптимального правозастосування.

Упродовж останніх років суди України працюють в умовах постійного оновлення масиву законодавства. Зміни торкаються норм і матеріального, і процесуального права. Цим зумовлені надзвичайно висока завантаженість судів та судові помилки. У таких умовах перед суддями України, і особливо перед суддями Верховного Суду України, постає відповідальне завдання — оперативно і глибоко вивчати нове законодавство, а також аналізувати й узагальнювати практику застосування судами нових законів. І лише в такий спосіб ми зможемо мінімізувати судові помилки, а також кількість випадків порушення законних прав та інтересів наших громадян.

Верховний Суд України продовжує докладати зусилля, спрямовані на вдосконалення законодавства про судоустрій, судочинство та статус суддів, а також процесуального законодавства. Минулого року внесено до Конституційного Суду України два конституційні подання, а Комісії з питань правосуддя Конституційної Асамблеї були запропоновані зміни до розділу «Судова влада» у проекті Конституції України.

Переконаний, що зміни до Конституції України будуть ефективними тільки тоді, коли реформа проводитиметься разом із заходами, спрямованими на розбудову України як демократичної, соціальної і правової держави. Судова реформа має бути головною складовою більш широкої правової реформи, про що неодноразово наголошували і судді Верховного Суду України, й увесь суддівський корпус.

Гострою залишається проблема незалежності суддів. Відомі неодноразові спроби втручання в їх діяльність, втягування у політичну боротьбу, нав'язування неправових підходів до вирішення спорів та конфліктів. Мають місце непоодинокі випадки тиску на суддів шляхом погроз, шантажу та іншого протиправного впливу.

Правоохоронні органи, на які законом покладено обов'язок забезпечувати безпеку суддів і працівників апарату судів, неодноразово безпідставно залишають без реагування повідомлення про надходження погроз, вчинення інших протиправ-

них діянь щодо суддів та працівників апарату судів. Не виконуються у достатньому обсязі вимоги негайного вжиття належних заходів за кожним випадком зазначених протиправних дій всупереч приписам Закону «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

На сьогодні стан забезпечення безпеки суддів залишається незадовільним, механізми їх захисту від протиправних посягань є неефективними, що іноді призводить до незворотних наслідків, зокрема до вбивств суддів.

Останнім часом почастишали випадки посягань на життя та здоров'я суддів, що змусило органи державної влади та суддівського самоврядування вжити низку заходів, спрямованих на забезпечення безпеки суддів.

Так, 5 червня 2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів».

У грудні 2012 р. Рада суддів України прийняла рішення звернутися до органів державної влади щодо необхідності забезпечення державного захисту суддів та працівників апарату судів.

У січні 2013 р. Президент України Віктор Янукович доручив Кабінету Міністрів України вжити заходів щодо посилення гарантій здійснення професійної діяльності суддів, підвищення безпеки суддів та членів їхніх сімей. До 1 березня 2013 р. має бути розроблений урядовий законопроект про заходи безпеки відносно місця проживання суддів та членів їхніх сімей.

Президент України також вніс на розгляд Конституційної Асамблеї проект Закону «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів».

Хочу ще раз наголосити, що забезпечення незалежного функціонування органів судової влади на визначених Конституцією України засадах є обов'язковою умовою належного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, розвитку демократичного суспільства, розбудови правової держави.

Попри всі труднощі та доволі непростий час ми повинні пам'ятати, що суддя завжди має залишатися взірцем моральності, втіленням справедливості, демонструвати високе почуття відповідальності за доручену справу, виваженість у прийнятті рішень, принциповість і толерантність.

Незалежність, чесність, об'єктивність, неупередженість при прийнятті рішень, високий професіоналізм, вірність принципу верховенства права, відданість справі, гуманізм є запоруками авторитету судді в суспільстві, а отже

всієї влади і держави. Справедливість, відповідальність за долю кожної людини мають завжди залишатися незаперечними заповідями для кожного судді.

**В.Ф. Бойко,
Голова Верховного
Суду України
у 1994–2002 рр.:**

— Як ви пам'ятаєте, у 70-х роках Верховному Суду довелось, зокрема, виконувати функції організаційного забезпечення керівництва судами після, очевидно, помилкового рішення про ліквідацію органів юстиції.

Після поновлення органів юстиції в державному механізмі щодо належного забезпечення судової діяльності мало що змінилось. В умовах командно-адміністративної системи видатки на утримання судів, як і раніше, формувалися за залишковим принципом.

Крім того, підрозділи Міністерства юстиції України контролювали роботу судів, впливали на судову практику, брали участь разом із Верховним Судом та обласними судами в аналітичній роботі, проводили узагальнення судової практики, у тому числі щодо призначення засудженим мір кримінального покарання.

Із проголошенням незалежності України і наміру будувати її як демократичну правову державу гостро постало питання щодо діяльності судів на принципах незалежності та розподілу владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою державною владою.

Важливою проблемою посилення незалежності судової влади було намагання вивести судову систему з-під опіки виконавчої влади. Це також було одним із ключових питань при підготовці законопроекту про судоуправління України. Все ж таки здоровий глузд переміг — функцію організаційного забезпечення судової діяльності було передано Державній судовій адміністрації, яка діє під контролем органів суддівського самоврядування. Сьогодні стала зрозумілою правильність такого рішення особливо на фоні тих судових справ, де відповідачем у судах виступає урядова структура — Міністерство юстиції.

Багато було спорів щодо права на судовий захист державних службовців, які призначалися на державні посади Президентом, Кабінетом Міністрів або ж Верховною Радою України. У цій дискусії Верховний Суд також зайняв принци-

пову позицію, яка відповідає вимогам Основного Закону — юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. А згодом таку позицію підтримав і Конституційний Суд України, який за поданням Верховного Суду Рішенням від 7 травня 2002 р. зазначив, що конституційне положення про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, означає, що до юрисдикції Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення питань, що мають правовий характер, зокрема тих, які виникають у зв'язку з призначенням та звільненням певних посадових осіб Президентом або Верховною Радою. Конституційний Суд може розглядати скарги на зазначені акти щодо їх конституційності, а суди загальної юрисдикції — щодо їх законності.

Існувала ще одна проблема — у взаємовідносинах із представниками законодавчої влади — народними депутатами України, які вважали своїм обов'язком перед виборцем добиватися скасування або зміни судового рішення, з яким виборець не згодний, використовуючи своє право, як вони вважали, на депутатський запит щодо законності судового рішення у конкретній судовій справі. Листи Верховного Суду на адресу керівництва Верховної Ради з цього приводу, в яких зверталась увага на недопустимість депутатських запитів щодо судових справ, залишалися без належного реагування. Тоді Президія Верховного Суду, обговоривши цю ситуацію, у листопаді 1997 р. внесла подання Конституційному Суду з проханням дати офіційне тлумачення окремих статей Конституції і Закону «Про статус народного депутата» в частині права народного депутата на депутатський запит.

Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 1999 р. було однозначним — «народний депутат не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ».

Верховний Суд своєю діяльністю мав певний вплив на виконання вимог Конституції при прийнятті рішень іншими органами влади. Три рази час була вакантною посада Генерального прокурора, якого мав призначити Президент, але лише після отримання згоди парламенту, як цього вимагають статті 106, 122 Конституції. Президент порушив визначений Конституцією порядок і сам видав указ про призначення Генерального прокурора як виконуючого його обов'язки. Кандидат був достойний такої посади, але порядок його призначення був порушений.

На той час існував порядок перегляду судових рішень у порядку нагляду Пленумом Верховного Суду, в тому числі й за протестами керівників Генеральної прокуратури. Крім того, в засіданнях Пленуму мав право брати участь Генеральний прокурор або його заступник. А як бути в таких випадках судовим органам, коли необхідність скасувати або ж змінити судові рішення ініціюється в.о. Генерального прокурора? У Верховному Суді було прийняте рішення про неможливість розгляду протестів, підписаних в.о. Генерального прокурора та його участі в роботі Пленуму. Це викликало занепокоєння юридичних радників Президента, не проста була розмова і з Головою держави. Але згодом ця помилка була виправлена, і Генеральний прокурор був призначений так, як того вимагала Конституція.

За ініціативою Верховного Суду України були визнані неконституційними повноваження Уряду щодо його права самостійно обмежувати видатки на утримання судів, як це було передбачено в Законі «Про державний бюджет на 1999 рік» (Рішення Конституційного Суду від 24 червня 1999 р.).

Основним Законом держави у перехідних положеннях був встановлений п'ятирічний термін внесення змін до чинного законодавства, що стосувалося створення єдиної судової системи в Україні та забезпечення судовим захистом основних прав і свобод громадян (п'ятирічний термін спливав 28 червня 2001 р.). За участі Верховного Суду були розроблені 14 законопроектів, які мали узгодити відповідні законодавчі акти з конституційними положеннями, але їх розгляд затримувався, що викликало певне занепокоєння.

Президія Верховного Суду вивчила це питання і направила з цього приводу звернення до керівництва Верховної Ради, в якому наводилися можливі негативні наслідки для правової системи держави в результаті несвоечасного розгляду внесених законопроектів. При їх розгляді на пленарному засіданні парламенту несподівано слово для виступу було надано Голові Верховного Суду. Весь пакет законопроектів був прийнятий без обговорення, а після вступу їх у законну силу в Україні відбулася «мала судова реформа».

Приємно було відчувати велику довіру до думки суддів Верховного Суду, а з другого боку — відчував певне занепокоєння від позиції народних депутатів, які не стали обговорювати важливі проблеми судової діяльності і шляхи їх законодавчого вирішення.

Як відомо, наша судова практика не може використовувати судові прецеденти при вирішенні

конкретних судових справ. Це не передбачено законодавством України, але існують різні підходи до оцінки значення судових прецедентів.

Все більшої ваги для судової практики судів України набувають рішення Європейського суду з прав людини. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стала складовою українського законодавства. Велике значення має трактування окремих її статей Європейським судом із точки зору дотримання вимог міжнародної угоди Україною в царині забезпечення основних прав і свобод. Варто згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі екс-судді Верховного Суду Олександра Волкова проти України. Висновки, що зробив Європейський суд у цій справі, дають вагомі підстави для аналізу правової системи України і дотримання законодавства у сфері діяльності органів державної влади.

Щодо судового прецеденту, то традиційно в Україні існували форми впливу вищого судового органу через постанови Пленуму Верховного Суду, які віддзеркалювали судову практику застосування чинного законодавства і давали відповідні роз'яснення, що мали рекомендаційний характер для всіх, хто застосовував чинне законодавство. Така функція Верховного Суду як найвищого судового органу держави мала важливе значення для однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Такі повноваження Верховного Суду слід було б зберегти і надалі.

Складний період переживає нині судова система України і вищий судовий орган держави — Верховний Суд України. Ми відчуваємо, як все частіше громадяни України сподіваються на поновлення їх порушених прав не в судовій системі України, а в європейських структурах. Це свідчить про падіння довіри до судової системи України. Одна з причин такої ситуації — суттєве звуження функцій Верховного Суду України, його впливу на діяльність судів.

Під час четвертої зустрічі голів верховних судів держав Центральної та Східної Європи, яка відбулася у жовтні 1998 р. у м. Києві під егідою Ради Європи, багато уваги приділялося саме ролі верховних судів у здійсненні правосуддя. У висновках за результатами обговорення було зазначено, що нереально прагнути віднайти типову модель ідеального верховного суду. Судові інституції взагалі та верховного суду зокрема дуже часто є продуктом історії та вираженням національної культури, і про це не слід забувати. Однак мають бути встановлені певні

параметри у визначенні того, що саме очікується від верховного суду і його ролі у здійсненні правосуддя на загальновідомих принципах.

За межами України юридична спільнота, європейські структури уважно аналізують зміни у судовій системі України та оцінюють їх із позиції надійного забезпечення судовим захистом порушених прав і свобод громадян.

Не випадково, що із багатьох претендентів Міжнародна асоціація суддів прийняла рішення провести черговий свій з'їзд в Україні, а саме у жовтні цього року в м. Ялта АР Крим.

Маємо впевненість, що українське суспільство зможе гідно оцінити роль Верховного Суду України як найвищого судового органу, покликаного забезпечувати законність у діяльності судів загальної юрисдикції, а чинне законодавство щодо функцій Верховного Суду має суттєво змінитися.

В.Т. Маляренко, Голова Верховного Суду України у 2002–2006 рр.:

— Шановні учасники зібрання, вітаю вас з ювілеєм Верховного Суду України і дякую за можливість сказати слово. Незвично мені виступати перед вами у ролі ветерана і розповідати про історію. Із 90 років Верховного Суду я віддав йому своїх 27, а судовій системі майже половину життя. Я не буду говорити про шлях, який пройшов Верховний Суд, оскільки про це розповіли попередні доповідачі, я скажу про людей, які тут працювали, бо саме вони, на мою думку, є обличчям суду.

Я був обраний у Верховний Суд коли тут суддями працювали більшість фронтовиків, суворих і вимогливих людей. Це були покалічені на фронтах Великої Вітчизняної війни люди, але високі духом державники. Безногі Василь Ярославський, Федір Белых і Петро Дятлов, безрукий Микита Антонов, з бляшанкою замість частини черепної коробки Михайло Верещага, без однієї нирки Євген Коваленко, зі складними серцевими проблемами, пройшовши всю війну піхотинцем, Володимир Загороднюк. Деякі з них вмирали прямо за робочим столом. Це, зокрема, сталося з Віталієм Урізченком.

Голова Верховного Суду Олександр Якименко внаслідок тяжкого поранення на фронті страждав важкою формою тромбофлебіту. У нього час

від часу з носа йшла кров. Він наказував нікого до нього не впускати, а сам лягав на підлогу в кабінеті й так лежав до тих пір, поки не вгамувалася кровотеча. І жодних лікарняних чи інших відпусток.

Не було ні кімнат відпочинку, ні окремих туалетів чи диванів не тільки у суддів, а й у Голови Верховного Суду. Безногі ходили на роботу пішки. Робочий день, як правило, закінчувався о восьмій—дев'ятій годині вечора.

Справ у кожного судді — безліч, але не було ні помічників, ні консультантів, ні комп'ютерів. Усе сам. На весь Верховний Суд було лише чотири друкарські машинки.

У 80-х роках Верховний Суд переглянув декілька десятків тисяч справ щодо реабілітації політично репресованих. Справи переглядалися у ревізійному порядку, або як тоді казали, в порядку судового нагляду, без скарг і заяв. І, незважаючи на все це, якість та своєчасність правосуддя були на високому рівні. Численні ревізійні інстанції відсіювали кожну зернинку від плевелів. Це не голослівна заява. Про це пишуть об'єктивні дослідники.

Ніхто не переносив справ зо дня на день. Не розглядав їх місяцями і роками, як це робиться зараз. І справа не тільки в суворій дисципліні, яка тоді була. Крім дисципліни, були велика мужність, сумлінність і добросовісність.

Сьогодні головна проблема судової системи України у відсутності дисципліни, недостатній мужності суддів, відданості справі, невисокі мораль та духовність. Звичайно, ця хвороба вразила не тільки судову систему.

Слід зауважити, що тоді ніхто не заявляв, що чотири, п'ять чи шість судових інстанцій — це багато. Бо кожний розумів, що судова помилка повинна бути виправлена. Не було розмов про права людини на справедливе правосуддя, але фактично було намагання їх забезпечити.

У світі є країни, в яких існує лише дві судові інстанції. Але є і такі, де існують чотири і більше інстанцій. Усе залежить від кваліфікації та добросовісності суддів у судах першої та другої інстанцій, кваліфікації і порядності прокурорів та адвокатів, а також інших чинників. Забезпечте в Україні бездоганну роботу першої та апеляційної інстанцій і не потрібні будуть ні касаційні, ні ревізійні інстанції. А поки це неможливо — то треба виходити з реалій життя, а не придуманих формул.

У кожній правоохоронній структурі є центральний апарат. Він координує діяльність нижчестоящих структур, контролює їх, спрямовує

на виконання завдань, питає за їх невиконання, захищає. У судовій системі України, звичайно з певною специфікою, протягом тривалого часу таким центром впливу був Верховний Суд. Він був моральним та інтелектуальним авторитетом у судовій системі, генератором ідей, захисником цієї системи, її представником в інших органах влади. До нього прислухалися, його поважали, його боялися. Його роз'яснення законодавства і настанови були для суддів, прокурорів та адвокатів як в пустелі волога із криниці. Сьогодні, на жаль, цього дуже мало. Без повноцінного авторитетного Верховного Суду держава судова система перетворюється в сліпця без поводиря. Тому для відновлення порядку в судовій системі необхідно повернути авторитет і повноваження Верховного Суду.

Майже в кожній судовій системі верховний суд — то не просто інстанція, це особливий центр законного впливу на діяльність судової системи країни та суспільства в цілому.

Правомірно щодо його діяльності застосувати словосполучення «провідник філософії судочинства». Саме цю «філософію судочинства», а точніше — її сучасну модель, і повинен запропонувати українському народові Верховний Суд України. Він має бути касаційною інстанцією для найважливіших для суспільства та держави справ, наприклад, для кримінальних справ про злочини, за які законом передбачене довічне позбавлення волі тощо. Він повинен мати право розглянути справу в ревізійному порядку.

Верховний Суд міг би розглядати скарги на порушення прав і основоположних свобод людини і, таким чином, розвантажити Європейський суд з прав людини, про що той наполегливо просить. Верховний Суд повинен завчасно реагувати на виклики часу, пропонуючи свою модель, своє бачення розв'язання багатьох спірних питань, тобто працювати на випередження, а не постфактум.

Щоб говорити про законність у державі, про верховенство права, необхідно ліквідувати явище, коли судову помилку Верховний Суд має виправляти лише з дозволу нижчестоящего суду.

Сьогодні проблемами, що стосуються внесення змін до Конституції, займається створена Президентом України Конституційна Асамблея і, зокрема, Комісія з питань правосуддя, яку я очолюю.

Конституційна комісія підготувала концептуальні засади змін правових норм, яких, на нашу думку, потребує Конституція. Основні їх положення полягають у необхідності виведення судової системи України на рівень європейських

стандартів. Внесення змін до Конституції потребують комплексного і системного підходу. Саме такий підхід ми намагаємося забезпечити.

На жаль, сьогодні ми ще не можемо стверджувати, що суди в Україні самостійні, а судді — незалежні. Такі обставини стали майже основною політичною складовою у її стосунках з іншими державами світу й фактично створюють відповідний негативний імідж України.

Готуючись до роботи в Комісії з питань правосуддя, я вивчив більше півсотні конституцій різних країн світу, зокрема норми про судову владу. І доповідаю вам, що однакових конституцій, однакових моделей судової системи і судочинства в світі немає. І тому Україна, як і будь-яка інша держава, повинна мати свою модель судової системи та судочинства. Таку, яка найбільше відповідає її історичним традиціям, правовій системі, адміністративно-територіальному устрою, суспільному менталітету, фінансовим можливостям.

Запровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя зовсім не означає їх схематичне перенесення в українську дійсність. Їх імплементація потребує творчого підходу та врахування національних особливостей. Головне — використати сутність стандарту, а не домагатися відображення один до одного його форми. Натомість багато політиків, законодавців і суддів дотримуються помилкової позиції про те, що запровадження міжнародного стандарту в національне законодавство передбачає його повне калькування. Звичайно, щоб не калькувати, треба мати велику мудрість і великі знання. А це проблема.

Хочу звернути вашу увагу на те, що робота і Асамблеї, і Комісії, а також наші пропозиції позитивно сприймаються у Венеціанській комісії. Там повністю їх підтримують. Я прошу такої підтримки і з боку Верховного Суду, але не шляхом дискусій, а конкретних, конструктивних пропозицій.

Шановні судді! Закінчуючи свій виступ, я хочу відійти від Конституції та опуститися на грішну землю.

Коли ви обговорюєте проблему, пов'язану з повноваженнями Верховного Суду, або іншими змінами до законодавства, то треба виходити із того, що у цій країні жити вашим дітям, онукам і правнукам. І тому закладайте механізми забезпечення законності та справедливості уже сьогодні.

Не звинувачуйте нікого в тому, що сталося з Верховним Судом. Загалом звинувачувати когось, а не себе, це в крові нашого народу. Треба

звинувачувати себе у слабкості, неумілості, не-сміливості, неорганізованості.

Ми живемо в особливій державі і в цікавий час. Звертаю увагу голів Верховного Суду нинішнього і майбутніх. Влада в посттоталітарних державах статусна, щоб там не писалось в Конституції чи законах, бо суспільна свідомість автоматично не змінюється з їх зміною.

Треба постійно пояснювати суть процесів і явищ, які відбуваються та надалі відбуватимуться у судочинстві, бо якщо будете пояснювати не ви — то розв'язати проблеми судочинства буде не просто.

Насамкінець давайте подякуємо всім тим, хто протягом 90 років, працюючи у Верховному Суді, вірно служив Батьківщині, забезпечував законність, справедливість і правопорядок. Дякую за увагу і зичу вам здоров'я, а Верховному Суду і судовій системі — здобуття авторитету та успіху.

В.В. Онопенко,
суддя Верховного Суду
України,
Голова Верховного
Суду України
у 2006–2011 рр.:

— Сьогодні ми знову маємо можливість згадати минуле, яке пов'язане з діяльністю Верховного Суду України, і обмінятися думками щодо його майбутнього.

Тому що від майбутнього Верховного Суду значною мірою залежить майбутнє всього вітчизняного правосуддя, а отже, й забезпечення демократичних цінностей у нашій державі.

І в цьому немає перебільшення. Адже, як уже наголошувалось, Верховний Суд — це не просто судовий орган. Його роль не обмежується винятковою прерогативою у прийнятті остаточних судових рішень на національному рівні, формуванням судових позицій у певних судових спорах, виробленням правових позицій в інших питаннях аналізу судової практики та забезпеченням її єдності. Суспільне і правове значення Верховного Суду набагато вагомніше й істотніше.

Світовий досвід показує, що верховні суди відіграють ключову роль у національних загальносуспільних процесах. Відбувається це через реалізацію ними свого особливого статусу — найвищого при здійсненні правосуддя.

Якщо говорити про історичну місію Верховного Суду України, то слід зазначити, що за час своєї діяльності він ухвалив багато суспільно значущих і навіть доленосних для нашої країни рішень.

Хоча, безперечно, цю місію Верховний Суд виконував, повсякденно здійснюючи конституційну функцію, — розгляд справ усіх категорій як судом останньої інстанції. Для виконання цієї місії свій внесок зробив кожен суддя Верховного Суду.

Становлення Верховного Суду України та здійснення ним судочинства відбувались у непростих умовах. Йому довелося функціонувати за різних політичних режимів, у різних державах, а його суддям — разом із усім суспільством витримати різні соціальні виклики. Показовим і промовистим є той факт, що більшість голів Верховного Суду довоєнного часу були репресовані, а деякі — навіть розстріляні. Багато пережили судді Верховного Суду і в період незалежності України, зокрема в останні роки.

Однак в усі часи Верховний Суд залишався найвищим судовим органом — *de jure* і *de facto*. Згідно з Конституцією УРСР 1937 р. він навіть офіційно мав таку назву — Найвищий Суд УРСР.

Ситуація кардинально почала змінюватися тоді, коли здавалося, що склалися найсприятливіші передумови для забезпечення незалежності судової влади, для зміцнення Верховного Суду, для повноцінної реалізації принципу верховенства права.

У 2006 р. політичне керівництво держави взяло курс на зниження статусу Верховного Суду. Це відображено у затвердженій тоді Президентом України Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. На її підставі було розроблено і наприкінці 2006 р. внесено главою держави до парламенту проект закону «Про судоустрій», згідно з яким за Верховним Судом залишалися декларативні повноваження та передбачалось радикальне скорочення кількості його суддів.

За цим проектом Верховний Суд фактично перестав бути не лише найвищим, а й взагалі судовим органом.

На превеликий жаль, у ході судової реформи Верховний Суд вперше за всю історію діяльності фактично втратив статус найвищого судового органу. Це негативно позначилося на правосудді, на рівні судового захисту прав громадян, на загальному розвитку України, на її міжнародному іміджі.

Помилковість такого рішення сьогодні визнають майже всі. Суддям Верховного Суду вона була очевидною ще в момент його ініціювання.

Тоді судді Верховного Суду відстоювали не особисті інтереси, а інтереси правосуддя, суспільства та держави. Крім високої професійності, яка завжди була притаманна суддям найвищого судового органу держави, у цьому проявилась ще й принципова громадянська позиція. Сьогод-

ні з гордістю можу повторити, що мав за честь очолювати саме такий колектив Верховного Суду.

За участю Верховного Суду було розроблено Концептуальні засади здійснення судової реформи в Україні, які у грудні 2007 р. затвердив з'їзд суддів України. Пізніше у Верховному Суді було розроблено і передано до парламенту проект Концепції судової реформи в Україні.

У період 2006—2009 рр. у Верховному Суді було підготовлено майже 40 законопроектів, спрямованих на розв'язання актуальних проблем судочинства. На жаль, відповідні суб'єкти, зокрема Президент і Верховна Рада, більшість із них проігнорували. Та попри все це нам вдалося домогтися схвалення на законодавчому рівні кількох наших законопроектів. Зокрема, було змінено порядок касаційного перегляду цивільних справ, що розв'язало проблему катастрофічного перевантаження Судової палати у цивільних справах. Тоді ми знайшли нестандартний вихід і забезпечили оперативний розгляд понад 40 тис. касаційних скарг у цивільних справах.

Ще одна наша пропозиція, яка втілилася у закон, стосувалася зміни розгляду судами справ про порушення правил дорожнього руху. Завдяки цьому вдалося істотно розвантажити місцеві та апеляційні суди, а мільйони громадян позбавити від бюрократичних митарств по судах.

У цей період Верховний Суд здійснив правову експертизу і надав висновки на 720 проектів нормативно-правових актів, які так чи інакше стосувалися роботи судів. Переважно ці висновки готувалися відповідними судовими палатами або за їх участю, і в них відображалася бачення суддів щодо доцільності пропонованих законодавчих змін.

Дехто піддавав критиці таку діяльність і стверджував, що удосконаленням законодавства нехай займається той, кому це належить робити за статусом — Президент, парламент, народні депутати. З одного боку, таке зауваження було справедливим, але з другого, — ми бачили, що ці суб'єкти або не роблять того, що потрібно робити, або часто роблять те, що шкодить правосуддю.

І це добре розуміла суддівська спільнота. Два з'їзди суддів України поспіль (VIII — у 2007 р. і IX — у 2008 р.) схвалили роботу найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції.

Така оцінка і підтримка суддів були важливіми для Верховного Суду, який займав чітку, однозначну і послідовну позицію, а саме: забезпечення конституційних засад судочинства; здійснення суспільно орієнтованої судової реформи; визначення простої, зрозумілої та доступної для

громадян системи судів; збереження конституційного статусу Верховного Суду; неприпустимість звуження гарантій незалежності суддів.

Знаковою подією у діяльності Верховного Суду вважаю ухвалення його Пленумом 13 червня 2007 р. постанови «Про незалежність судової влади». Подібного документа з такого ключового для правосуддя питання в історії вітчизняного судочинства доти не було. Для його прийняття знадобилися і мудрість і мужність. Саме ці якості судді Верховного Суду й продемонстрували. Ухвалений тоді документ не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Саме тоді судді Верховного Суду спільно з суддями інших судів України зробили реальну спробу утвердити той статус судової влади, який визначений Конституцією України, — самостійної та незалежної.

Мені як Голові Верховного Суду судилося доносити позицію моїх колег на всіх владних рівнях, пояснювати її публічно, відстоювати різними способами. Дехто вважав, що це політизувало ситуацію в судовій системі. Саме тому я неодноразово заявляв про те, що політиці не місце у суді.

Оцінюючи період діяльності Верховного Суду у 2006—2010 рр. (до так званої великої судової реформи), можна зробити висновок, що вжитими суддями Верховного Суду спільно з Радою суддів України заходами, за підтримки більшості суддівського корпусу України вдалося не допустити політизації судової системи, зберегти її єдність, незалежність суддів і самостійність судів на максимально можливому в той час рівні.

Сьогодні вже всім очевидно, що ситуацію з Верховним Судом слід виправляти. І це треба робити невідкладно, доки залишається кадровий потенціал, доки не зруйновано основи «школи верховного судочинства», доки не змінилися практичні принципи діяльності найвищого судового органу, доки не знівельовано його непохитний авторитет у судовій системі та суспільстві, доки у ньому живий дух незалежності, без якого правосуддя неможливе.

Для відновлення повноцінного процесуального статусу Верховного Суду не потрібно проводити конституційну реформу, як іноді стверджується. Конституційний статус Верховного Суду було знівельовано без внесення жодних змін до Конституції. Потрібно лише виконати вимогу ст. 125 Конституції, якою передбачено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Безперечно, певні конституційні зміни в частині правосуддя потрібні, і мої колеги неодноразово

разово наголошували, що повноцінна судова реформа потребує внесення змін до Конституції. Такої позиції дотримується і Венеціанська комісія, але робити це треба дуже обережно.

Зокрема, в частині того, що стосується Верховного Суду, то до існуючих конституційних положень може бути додане загальне визначення його функцій.

Стосовно статусу суддів заслуговує на підтримку підвищення мінімального і максимального віку для зайняття посади судді — відповідно 30 і 70 років (зберігши можливість виходу у відставку за вислугою років і раніше).

Звісно, що додаткових конституційних гарантій потребує вирішення головної нашої проблеми: реальної, а не бутафорської незалежності судової влади і суддів. Це, зокрема, передбачає новий порядок формування Вищої ради юстиції, забезпечення її діяльності на засадах об'єктивності та безсторонності.

Потребують чіткого визначення підстави та порядку відповідальності суддів, зокрема і щодо терміну притягнення до відповідальності.

Доцільним видається наділення Верховного Суду правом законодавчої ініціативи. Якби він мав таке право п'ять-шість років тому, то й судова реформа могла б бути іншою за змістом. При цьому потрібно розуміти, що зміна Конституції лише в частині, що стосується судочинства, не вирішить проблему правосуддя. Тому що ця проблема є набагато глобальнішою і полягає у реальній дії принципів поділу влади та верховенства права.

Звернення до історії Верховного Суду, до історії судової влади України, як, власне, і до загальної історії України, дає змогу усвідомити кілька головних уроків. Перший — Верховний Суд має не лише повернути свій конституційний статус, а й посилити своє процесуальне верховенство.

Другий — судова система не може кимось вибудовуватися «під себе», під власні політичні чи інші інтереси. У державі можуть змінюватися політичні системи, уряди, їх керівники, але незмінною має бути одна інституція — незалежний і справедливий суд.

Третій історичний урок — утвердження такого суду може відбуватися в контексті загальних демократичних процесів у державі. Автономно успішну судову реформу здійснити неможливо.

Користуючись нагодою, хочу наголосити: оглядаючись углиб історії та відзначаючи роль конкретних суддів у становленні Верховного Суду України та всієї вітчизняної судової системи, слід

завжди пам'ятати, що попри авторитет і заслуги кожного з нас — і суддів, і працівників апарату, Верховний Суд робить сильним команда одноступінців. Тож доки ми всі разом принципово стоятимемо на позиціях Права і дивитимемось в один бік, Верховний Суд з честю виконуватиме своє призначення і свою історичну місію!

Я.М. Романюк,
Перший заступник
Голови Верховного
Суду України,
голова Ради суддів
України:

— У зв'язку з прийняттям у липні 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів України» у нашій державі завершено формування чотириланкової судової системи. Місце Верховного Суду України в ній не змінилося. Залишається чинною ст. 125 Конституції України, в якій зазначено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Та обсяг його повноважень істотно змінився. Відповідно до ст. 38 зазначеного Закону Верховний Суд України переглядає справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом чи судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а також переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнає Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Але головним завданням Верховного Суду України на сьогодні, як і найвищої судової установи в будь-якій державі, яка належить до континентальної системи права, є забезпечення єдності судової практики. Саме це завдання визнав пріоритетним напрямом подальшої судової реформи Президент України Віктор Янукович, виступаючи в грудні 2012 р. на церемонії складення присяги суддями, які призначені на посаду вперше.

Щоб забезпечити єдність судової практики, законодавець надав Верховному Суду України дуже важливий інструмент. У процесуальних кодексах передбачено, що правові висновки Верховного Суду України, зроблені за результатами розгляду справи з підстав неоднакового застосування однієї і тієї самої норми матеріального права, є обов'язковими для всіх органів державної влади, які її застосовують у своїй діяльності, та

для всіх судів України. У зв'язку з цим виникає запитання: а чому лише для органів державної влади і судів? Чи не доцільно було б таку обов'язковість поширити на всіх осіб? На мою думку, це більше сприяло б забезпеченню єдності судової практики.

У законі зазначено, що підставою для перегляду справи Верховним Судом України є неоднакове застосування судами касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права. Але, як засвідчує практика, трапляється немало випадків, коли неоднаково застосовується норма не матеріального, а процесуального права. Разом із тим це не є підставою для перегляду справи Верховним Судом України.

Особливо актуальним є питання щодо розмежування юрисдикцій між спеціалізованими судами. Чинні процесуальні кодекси містять норми, що допускають їх двозначне тлумачення, а чіткий розподіл повноважень між спеціалізованими судами є невід'ємним елементом права на доступ до суду, яке може порушуватися у разі визначення непідсудності справи жодному вищому спеціалізованому суду, що на сьогодні не може бути усунене шляхом звернення до Верховного Суду України.

Тож чи не варто нам запозичити досвід інших цивілізованих країн, у яких встановлюються спеціальні механізми для врегулювання розбіжностей між судами різних юрисдикцій? Зокрема, у Франції існує спеціальний орган для вирішення спорів щодо розмежування юрисдикції адміністративних та загальних судів — Трибунал з конфліктів. У Німеччині на рівні Конституції (ст. 95) з метою дотримання єдності судової практики передбачено створення Єдиного сенату вищих судів, який діє відповідно до Закону «Про забезпечення єдності судової практики вищих судів Федерації».

На моє переконання, в Україні функцію вирішення спорів, пов'язаних із визначенням компетенції спеціалізованих судів, має виконувати Верховний Суд України, у якому зосереджується розгляд справ усіх юрисдикцій.

За результатами розгляду справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом чи судами касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права Верховний Суд України має ухвалити, як зазначено у процесуальних кодексах, нове рішення. Однак через відсутність повноваження скасовувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій він фактично позбавлений можливості ухвалити нове судове рішення, оскільки при цьому залишається в силі також помилкові судові рішення.

Як засвідчує статистика за 2012 р., судові палати у господарських та цивільних справах Верховного Суду України переглянули 250 справ, але лише у двох було можливо ухвалити нове судове рішення.

На мою думку, правові висновки Верховного Суду України, які мають обов'язковий характер, повинні міститися в остаточних судових рішеннях у справі. Крім того, завданням Верховного Суду України, як і кожного судового органу, є захист прав, свобод та інтересів осіб шляхом розгляду і вирішення справ, що передбачає прийняття рішень по суті спору. Необхідно враховувати також, що формальне направлення справ на новий судовий розгляд перетворює Верховний Суд України на «проміжну ланку» судової системи та призводить до збільшення строків розгляду справ.

У зв'язку з цим потрібно законодавчо встановити право Верховного Суду України ухвалювати нове судове рішення, одночасно передбачивши право скасовувати судові рішення судів першої або апеляційної інстанцій; залишати в силі помилково скасовані судові рішення зазначених судів, а також направляти справу на новий судовий розгляд у разі необхідності з'ясування фактичних обставин справи, оцінки чи переоцінки доказів.

Потребує вирішення також питання щодо встановлення права на звернення до Верховного Суду України осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. На сьогодні таке право мають лише особи, які брали участь у справі. Проте особи, які не брали участі у справі, мають право подання апеляційної та касаційної скарги, а значить відповідні судові інстанції можуть ухвалити судові рішення, яке, на їхню думку, буде свідчити про неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права. Тому у зв'язку із необхідністю уніфікації процесуальних прав такі особи також повинні мати право подати відповідну заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України.

Слід звернути увагу також на те, що на сьогодні обов'язковість правових висновків Верховного Суду України не забезпечена відповідними нормами у разі їх недотримання. З огляду на це необхідно запровадити додаткові механізми, спрямовані на посилення такої обов'язковості. Зокрема, підставою для перегляду судових рішень Верховним Судом України доцільно визначити порушення єдності судової практики, як це передбачено у законодавстві Російської Федера-

ції. У такому формулюванні зазначена підстава містила б і невідповідність судових рішень правовим висновкам Верховного Суду України, як це встановлено, зокрема, в Німеччині та Іспанії. Це було б гарантією того, що суди нижчого рівня не будуть ігнорувати усталені підходи Верховного Суду України щодо тлумачення та застосування закону, які є обов'язковими.

Вбачається за доцільне також доповнити розділи процесуальних кодексів, які регламентують перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, положеннями про можливість їх перегляду у зв'язку з іншими обставинами. До таких обставин слід віднести прийняття судового рішення Верховним Судом України, яке містить висновок про інше застосування норми права, що зумовило ухвалення незаконного судового рішення. При цьому необхідно, безумовно, визначити відповідні часові обмеження. Запровадження такої норми було б справедливим особливо у кримінальних справах у разі, якщо застосування норм права змінилось у напрямі покращення становища засудженого. Це також посилює б норму про обов'язок судів привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України.

Крім того, судді Верховного Суду України мають сприяти формуванню правильної та однакової судової практики, активізувавши роботу щодо підвищення кваліфікації суддів судів нижчих інстанцій, написання публікацій тощо.

На мою думку, необхідно розглянути також доцільність запровадження в Україні інституту так званого преюдиційного запиту. Це дало б можливість судам нижчого рівня зупинити провадження у справі та звернутися за відповідним висновком до Верховного Суду України, якщо під час розгляду справи виявлено невідповідність у застосуванні чи тлумаченні норми права.

Слід зауважити, що на сьогодні через нестабільність законодавства, яке містить у непоодиноких випадках нечіткі та суперечливі норми, до судів надходять тисячі аналогічних позовів. У зв'язку з цим було б ефективним вирішити питання щодо застосування відповідних норм ще на рівні судів першої інстанції, не чекаючи, коли справа надійде до Верховного Суду України. Тим більше, необхідно враховувати можливість масового порушення прав осіб, якщо він сформулює іншу правову позицію. Наприклад, у Франції суд, що розглядає справу по суті, може звернутися з клопотанням про тлумачення закону до Касаційного суду в разі, якщо відповідне право-

ве питання є новим, досить складним та виникає при розгляді багатьох справ.

Важливо звернути увагу і на таке. Як засвідчує статистика, кількість судових рішень, ухвалених Верховним Судом України, на сьогодні становить лише 0,01 % щодо кількості судових рішень, ухвалених судами першої інстанції. У зв'язку з цим Верховний Суд України повинен мати (крім обов'язковості його судових рішень) також інші повноваження, необхідні для формування єдиної судової практики.

Зокрема, слід відновити повноваження Верховного Суду України щодо роз'яснень законодавства у постановках Пленуму. Відмовлятися від цього повноваження — у тому числі в обмін на судовий прецедент, як іноді пропонується, — нецільно. Такі роз'яснення можуть бути значно ефективнішими від судового прецеденту, оскільки вони більш універсальні.

У п. 71 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень визначено, що вищі судові органи можуть сприяти поліпшенню якості судових рішень, розробляючи рекомендації для судів нижчого рівня, привертаючи їхню увагу до принципів, що застосовуються згідно з існуючою практикою.

Зазначені роз'яснення як результат узагальнення судової практики максимально наближені до практики судів першої та апеляційної інстанцій, враховують різні підходи до застосування законодавства. Таким чином, постанови Пленуму розробляються з урахуванням усталеної судової практики (саме ця категорія характерна для держав континентального права). Вони відображають єдність підходів щодо тлумачення та застосування законодавства, охоплюють більшість спірних питань судової практики у справах відповідної категорії.

Роз'яснення законодавства у постановках Пленуму по суті є офіційною позицією Верховного Суду України щодо вирішення проблемних питань судочинства, що значно полегшує здійснення правосуддя судами нижчого рівня, створює підґрунтя для подальшого формування стабільної судової практики.

Постанови Пленуму Верховного Суду України в умовах фрагментарності законодавства та наявності в ньому багатьох колізій часто є єдиним орієнтиром не лише для судів, а і для всіх учасників правовідносин, які мають діяти за визначеними, передбачуваними нормами, в тому числі й тими, що потребують роз'яснення. Ці постанови, як правило, мають широкий резонанс,

детально аналізуються, з їх урахуванням визначається поведінка учасників правовідносин. Окрім того, роз'яснення, викладені у постановках Пленуму, більше відповідають встановленій у ст. 57 Конституції гарантії осіб знати свої права та обов'язки порівняно з необхідністю ознайомлюватися з усією судовою практикою у відповідній сфері.

Роз'яснення законодавства у постановках Пленуму є також більш гнучкими з погляду оперативності реагування як на законодавчі зміни, так і на потреби суспільного розвитку шляхом внесення відповідних змін. Водночас обов'язкове тлумачення правових норм, яке міститься в судових рішеннях, може бути відкориговане лише іншим судовим рішенням у разі, якщо аналогічний спір надійде на розгляд Верховного Суду України.

Крім того, роз'яснення можуть бути надані в постанові Пленуму Верховного Суду України завчасно, коли неясність закону є очевидною, що дасть змогу запобігти судовим помилкам, тоді як прецедент — це переважно вже виправлення таких помилок.

Вже майже два роки діють норми щодо обов'язковості висновків, викладених у судових рішеннях Верховного Суду України. Проте цей механізм виявився недостатнім — результати його застосування неможливо порівняти з позитивними наслідками, досягнутими в результаті прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України та надання судам методичної допомоги.

Верховний Суд України забезпечував правильне та однакове застосування судами законодавства в таких проблемних категоріях спорів, як земельні, корпоративні спори, спори про визнання правочинів недійсними, про спадкування, банкрутство, справи про контрабанду, про злочини проти власності та ін.

Наприклад, під час вивчення судової практики розгляду Вищим господарським судом України справ про визнання правочинів недійсними за перше півріччя 2012 р. з'ясувалося, що приблизно у 20 % судових рішень на обґрунтування своїх висновків цей суд застосовує роз'яснення законодавства, викладені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», незважаючи на те, що вона присвячена питанням цивільного судочинства. Це переконливо свідчить про актуальність і затребуваність таких роз'яснень.

Вивчення відповідних судових рішень дає підстави для висновку, що у тих питаннях, які були предметом роз'яснень зазначеної постанови Пле-

нуму, сформувалась однакова та стабільна судова практика, а в деяких інших питаннях, що залишилися поза її предметом регулювання, допускається неоднакове застосування законодавства (наприклад, у спорах про визнання недійсними правочинів, вчинених органами юридичної особи з перевищенням повноважень).

Наведу ще один приклад. Відповідно до звернення Президента України робочою групою Ради суддів України, до складу якої входили також судді Верховного Суду України, наприкінці 2011 р. на основі методологічних розробок Верховного Суду України здійснено вивчення стану організації діяльності місцевих та апеляційних загальних судів Харківської, Сумської, Донецької та Луганської областей щодо розгляду кримінальних справ, за якими підсудні тримаються під вартою.

Зазначені заходи забезпечили суттєвий позитивний ефект: суди почали більш виважено ставитися до обрання такої міри запобіжного заходу, а також строків розгляду справ, за якими підсудні тримаються під вартою. Зокрема, кількість осіб, які тримаються під вартою і рахуються за судами понад шість місяців, у I півріччі 2012 р. зменшилась порівняно з I півріччям 2011 р. на 24,3 %, а кількість нерозглянутих справ щодо таких осіб зменшилась відповідно на 26 %.

Це дає підстави для висновку про те, що зазначені повноваження Верховного Суду України мають бути відновлені.

Дуже приємно, що в цьому залі присутні представники кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що вони відгукнулися на нашу пропозицію підготувати спільно із суддями Верховного Суду України науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Триває активна робота з його підготовки. Цей коментар буде ґрунтуватися виключно на правових позиціях Верховного Суду України і, на мою думку, також сприятиме формуванню однакової судової практики.

Глава нашої держави наголосив на тому, що судова реформа не завершена. Після прийняття Кримінального процесуального кодексу і Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» настане новий етап судової реформи — прийняття нових адміністративного процесуального, господарського процесуального та цивільного процесуального кодексів України. Було б добре, щоб у них були враховані висновки цієї конференції.

РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ І ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

Учасники міжнародної науково-практичної конференції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи», приуроченої до 90-ї річниці утворення Верховного Суду України, що була проведена 15 лютого 2013 року у Верховному Суді України за підтримки Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та Агентства Сполучених Штатів Америки з міжнародного розвитку (USAID) і в якій взяли участь судді Верховного Суду України, Конституційного Суду України, вищих спеціалізованих судів, судді вищих судів Азербайджану, Грузії, Німеччини, Росії, США, представники органів судової влади, міжнародних організацій та провідні науковці, дійшли таких висновків:

Представлені доповіді та проведені обговорення дають підстави для висновку про необхідність подальшого вдосконалення та внесення комплексних змін до законодавства у сфері судоустрою, судочинства і статусу суддів, зокрема підвищення ролі Верховного Суду України, та прийняття таких рекомендацій:

1. Верховний суд має вагомое значення в механізмі забезпечення захисту прав і свобод людини в державі, уніфікації судової практики судів усіх юрисдикцій та інстанцій. Судова практика верховного суду має бути орієнтиром у діяльності всіх судів. Верховний суд має забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права.

2. Правова стабільність є однією з основоположних цінностей демократичного суспільства, а діяльність судової влади має бути спрямована на її забезпечення. З огляду на це зміни, які відбуваються в судових системах більшості держав демократичного спрямування, мають посилювати відповідну роль їх вищих судових органів. Це стосується посилення значення судової практики вищих судових органів держави щодо тлумачення норм законів й усунення законодавчих прогалин.

3. Однакове застосування законів є важливим чинником діяльності судової системи, який нерозривно пов'язаний із принципом правової визначеності та є одним з основоположних елементів верховенства права. Крім того, єдність судової практики гарантує стабільність правопорядку,

об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Забезпечення єдності судової практики — основна функція найвищого судового органу в державі. У зв'язку з цим верховний суд повинен мати повноваження щодо узагальнення судової практики, надання судам роз'яснень з питань застосування законодавства, а також надання методичної допомоги.

4. Місце верховного суду в судовій системі держави зумовлює надання його рішенням особливого значення. Правова позиція, висловлена верховним судом під час розгляду конкретної судової справи, повинна бути обов'язковою для судів загальної юрисдикції та всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідні норми законодавства. Необґрунтоване відхилення від цієї позиції має призводити до скасування судового рішення в конкретній судовій справі. Забезпечення неухильного дотримання правових позицій верховного суду є ефективною гарантією судового захисту, сприяє утвердженню принципу правової визначеності в діяльності судової системи.

5. Для здійснення своїх функцій Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції повинен мати відповідний обсяг повноважень. Верховний Суд України має забезпечувати єдність судової практики у сфері застосування норм не лише матеріального права, а й процесуального. Так само не повинно бути обмежень його повноважень щодо перегляду справ у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення державою міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

6. Доступ людини до правосуддя в судовій системі держави не має залежати від рішень судів нижчого рівня про допуск справи до провадження у Верховному Суді України. Порядок перегляду справ верховним судом, визначений процесуальним законодавством, не повинен містити обмежень права учасників судового процесу безпосередньо звертатися до найвищого судового органу. Подібні обмеження відтермінують прийняття остаточного рішення у справі та перешкоджають відновленню судом порушених прав упродовж розумного строку.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Маючи несплачену недоїмку, пеню, фінансові санкції та сплачуючи при цьому поточні суми страхових внесків, страхувальник не вважається таким, що своєчасно виконав свої зобов'язання за поточний період, оскільки в силу імперативних вимог ч. 5 ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» органи Пенсійного фонду України зобов'язані направити цей платіж на погашення недоїмки, пені та фінансових санкцій

ПОСТАНОВА Іменем України

21 лютого 2012 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом державного підприємства «Шахтарськантрацит» (далі — ДП) до управління Пенсійного фонду України в м. Харцизьку Донецької області (далі — управління ПФУ; ПФУ відповідно) про визнання недійсним рішення за заявою управління ПФУ про перегляд ухвали Вищого адміністративного суду України від 3 листопада 2011 р.,
в с т а н о в и в:

У лютому 2008 р. ДП звернулося до суду з позовом, в якому просило визнати недійсним рішення управління ПФУ від 7 грудня 2007 р. № 708 «Про застосування фінансових санкцій та нарахування пені за несплату (неперерахування) або несвоечасну сплату (несвоечасне перерахування) страхувальниками страхових внесків, у тому числі донарахованих страхувальниками або органом Пенсійного фонду», яким до нього застосовано 409 тис. 212 грн 88 коп. штрафу та нараховано 124 тис. 615 грн 18 коп. пені за період із 30 червня по 22 листопада 2007 р.

Донецький окружний адміністративний суд постановою від 14 жовтня 2008 р. позов задовольнив.

Донецький апеляційний адміністративний суд постановою від 24 грудня 2008 р., залишеною без змін ухвалою Вищого адміністративного суду України від 3 листопада 2011 р., постанову суду першої інстанції скасував, позовні вимоги задовольнив частково: визнав недійсним оскаржуване рішення в частині застосування 409 тис. 212 грн 88 коп. штрафних

санкцій та нарахування 93 тис. 777 грн 23 коп. пені; в іншій частині — відмовив.

Залишаючи без змін постанову апеляційного суду, суд касаційної інстанції виходив із того, що за змістом ч. 5 ст. 106 Закону від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1058-IV) при сплаті поточних сум страхових внесків передбачено послідовне погашення недоїмки, пені та фінансових санкцій без порядку календарної черговості їх виникнення.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, управління ПФУ просило скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України та ухвалити нове рішення, яким відмовити в задоволенні позову.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 23 грудня 2011 р. допустив справу до провадження Верховного Суду України з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції ч. 5 ст. 106 Закону № 1058-IV.

Суд касаційної інстанції, допускаючи справу до провадження Верховного Суду України, обґрунтовано виходив із того, що в доданій до заяви управління ПФУ постанові Вищого адміністративного суду від 20 жовтня 2011 р. по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано цю норму матеріального права, а саме: суд касаційної інстанції у подібних правовідносинах дійшов висновку про те, що висновки судів попередніх інстанцій про безпідставність погашення поточними платежами заборговано-

* Публікується повний текст судового рішення із незначними редакційними правками.

сті за платежами до ПФУ в порядку календарної черговості її виникнення є необґрунтованими та суперечать нормам Закону № 1058-IV.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Верховний Суд України, усуваючи неоднакове застосування норм матеріального права касаційним судом, вважає неправильним висновок цього суду в оскаржуваній ухвалі про те, що управління ПФУ не має права зараховувати сплачені страхувальником поточні суми страхових внесків у рахунок погашення заборгованості зі сплати цих внесків.

Частиною 6 ст. 20 Закону № 1058-IV встановлено, що страхувальники зобов'язані сплачувати страхові внески, нараховані за відповідний базовий звітний період, не пізніше ніж через 20 календарних днів із дня закінчення цього періоду.

За змістом п. 14 розд. XV «Прикінцеві положення» Закону № 1058-IV гірничі підприємства зобов'язані сплачувати страхові внески, нараховані за відповідний базовий звітний період, не пізніше як через 28 календарних днів з дня закінчення цього періоду.

На підставі ч. 2 ст. 106 Закону № 1058-IV суми страхових внесків своєчасно не нараховані та/або не сплачені страхувальниками у строки, визначені ст. 20 цього Закону, в тому числі обчислені територіальними органами ПФУ у випадках, передбачених ч. 3 ст. 20 цього Закону, вважаються простроченою заборгованістю із сплати страхових внесків (далі — недоїмка) і стягуються з нарахуванням пені та застосуванням фінансових санкцій.

Суди встановили, що з липня по грудень 2007 р. ДП сплатило страхові внески за червень-листопад зазначеного року. Однак управління ПФУ зарахувало поточні платежі в рахунок погашення недоїмки, пені та фінансових санкцій за попередні періоди. При цьому для розрахунку суми штрафу та пені відповідач брав дату самостійного погашення ним зазначеного боргу за рахунок коштів, перерахованих позивачем за інший період.

Частиною 5 ст. 106 Закону № 1058-IV встановлено, що за рахунок сум, що надходять від страхувальника або від державної виконавчої служби в рахунок сплати недоїмки, погашаються суми недоїмки, пені та фінансових санкцій у порядку календарної черговості їх виникнення. У разі коли страхувальник має несплачену недоїмку, пеню та фінансові санкції і здійснює сплату поточних сум страхових внесків, ці суми зараховуються в рахунок сплати недоїмки, пені та фінансових санкцій.

Таким чином, маючи несплачену недоїмку, пеню, фінансові санкції та сплачуючи при цьому поточні суми страхових внесків, страхувальник не вважається таким, що своєчасно виконав свої зобов'язання за поточний період, оскільки в силу імперативних вимог ч. 5 ст. 106 Закону № 1058-IV органи ПФУ зобов'язані направити цей платіж на погашення недоїмки, пені та фінансових санкцій.

Отже, висновок Вищого адміністративного суду України у справі, що розглядається, про безпідставність застосування до ДП штрафних санкцій та нарахування пені з урахуванням дати самостійного погашення управлінням ПФУ боргу за рахунок поточних сум страхових внесків страхувальника не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права.

У зв'язку з наведеним та відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС постановлені у справі судові рішення підлягають скасуванню з ухваленням нового судового рішення про відмову в задоволенні позову.

Керуючись статтями 241—243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

Заяву управління ПФУ задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 3 листопада 2011 р., постанову Донецького апеляційного адміністративного суду від 24 грудня 2008 р. та постанову Донецького окружного адміністративного суду від 14 жовтня 2008 р. скасувати.

У задоволенні позову відмовити.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

У разі коли відчуження майна мало місце два і більше разів після вчинення недійсного (нікчемного) правочину, це майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною такого правочину, шляхом подання віндикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України.

У такому випадку чинне законодавство не пов'язує можливість витребування майна у добросовісного набувача з обставинами щодо наявності у відчужувача за останнім із договорів права відчужувати це майно

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 17 жовтня 2011 р.
(в и т я г)

У листопаді 2010 р. заступник військового прокурора Севастопольського гарнізону в інтересах держави в особі Міністерства оборони України звернувся до суду із позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Дайвінг центр «Соляріус» (далі — ТОВ «Соляріус»), треті особи: державне підприємство Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський» (далі — ДП «Санаторій «Ялтинський»), товариство з обмеженою відповідальністю «Євроойл» (далі — ТОВ «Євроойл»), товариство з обмеженою відповідальністю «Євротехно-Плюс» (далі — ТОВ «Євротехно-Плюс»), товариство з обмеженою відповідальністю «Чорноморський берег» (далі — ТОВ «Чорноморський берег») про визнання права власності та витребування майна. Позивач з урахуванням уточнень просив визнати за державою Україна в особі Міністерства оборони України право власності на нерухоме майно — споруди та будівлі пляжного комплексу санаторію у м. Ялті — загальною вартістю 2 млн 375 тис. 293 грн та на підставі ст. 388 ЦК витребувати зазначене нерухоме майно у ТОВ «Соляріус».

На обґрунтування своїх вимог позивач посилався на те, що ТОВ «Соляріус» безпідставно володіє спірним нерухомим майном, оскільки це майно вибуло з державної власності на підставі нікчемного договору (контракту) купівлі-продажу від 22 жовтня 2004 р. № 2210/07, що встановлено постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 1 червня 2009 р. у справі № 2-29/463-2009, внаслідок чого ТОВ «Євроойл», ТОВ «Чорноморський берег», ТОВ «Євротехно-Плюс», товариство з обмеженою відповідальністю «Чорноморський пляж» (далі — ТОВ «Чорноморський пляж») та ТОВ «Соляріус» почергово володіли зазначеним майном неправомірно.

Господарський суд АР Крим ухвалою від 25 листопада 2010 р. залучив до участі у справі як третіх осіб ДП «Санаторій «Ялтинський»,

ТОВ «Євроойл», ТОВ «Євротехно-Плюс» та ТОВ «Чорноморський берег».

Господарський суд АР Крим рішенням від 13 грудня 2010 р., залишеним без змін постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 28 лютого 2011 р., у задоволенні позову відмовив.

Вищий господарський суд України постановою від 24 травня 2011 р. залишив без змін зазначені рішення судів нижчих інстанцій.

У заяві про перегляд цієї постанови Вищого господарського суду України у справі № 5002-8/5447-2010 з підстави, передбаченої ст. 111¹⁶ ГПК, Генеральний прокурор України, пославшись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень статей 330 та 388 ЦК, просив скасувати цю постанову та направити справу на новий розгляд до Вищого господарського суду України.

До поданої заяви Генеральний прокурор України долучив копії постанов Вищого господарського суду України: від 16 лютого 2011 р. у справі № 5020-12/111-1/052-12/265-11/344-2/673-4/148, від 11 квітня 2011 р. у справі № 5020-9/141-4/310-1/014-2/207, від 1 червня 2011 р. у справі № 20-2/514, від 10 березня 2010 р. у справі № 5020-1/018-7/124-11/260-13/120-11/403-9/284, від 13 січня 2011 р. у справі № 5002-23/3086-2010, у яких, на його думку, по-іншому та правильно судом касаційної інстанції застосовані одні й ті ж норми матеріального права у подібних правовідносинах.

Вищий господарський суд України ухвалою від 18 липня 2011 р. допустив до провадження господарську справу № 5002-8/5447-2010 для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 24 травня 2011 р.

Заслухавши суддю-доповідача, перевіrivши наведені заявником обставини, Верховний

Суд України вважає, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

У справі, що розглядається, суди встановили: 22 жовтня 2004 р. ДП «Санаторій «Ялтинський» і ТОВ «Євроойл» уклали договір (контракт) купівлі-продажу № 2210/07 (далі — договір № 2210/07), відповідно до якого ДП «Санаторій «Ялтинський» передало, а ТОВ «Євроойл» прийняло споруди та будівлі пляжного комплексу санаторію у м. Ялті.

ТОВ «Євроойл» за договором купівлі-продажу від 9 вересня 2005 р. передало зазначене майно ТОВ «Чорноморський берег».

У подальшому право власності на спірне нерухоме майно на підставі мирової угоди, затвердженої ухвалою Господарського суду АР Крим від 19 грудня 2008 р. у справі № 2-8/10800-2008, перейшло до ТОВ «Євротехно-Плюс».

ТОВ «Євротехно-Плюс» за договором купівлі-продажу від 17 березня 2009 р. передало це майно ТОВ «Чорноморський пляж».

ТОВ «Чорноморський пляж» за договором купівлі-продажу від 15 січня 2010 р. продало зазначене майно ТОВ «Соляріус», яке і є власником спірного майна на час розгляду справи.

Господарський суд АР Крим рішенням від 2 квітня 2009 р. у справі № 2-29/463-2009 визнав недійсним договір № 2210/07.

Севастопольський апеляційний господарський суд постановою від 1 червня 2009 р. зазначене рішення Господарського суду АР Крим скасував, провадження у справі припинив. При цьому апеляційний суд виходив з того, що на підставі ч. 1 ст. 220 ЦК у зв'язку з порушенням встановленої форми та державної реєстрації угоди договір № 2210/07 є нікчемним правочином, який не породжує будь-яких прав та обов'язків, а визнання його недійсним судом не вимагається згідно з ч. 2 ст. 215 ЦК.

Вищий господарський суд України, залишаючи без змін постанову Севастопольського апеляційного господарського суду від 28 лютого 2011 р. та рішення Господарського суду АР Крим від 13 грудня 2010 р. про відмову в задоволенні позову у справі, що розглядається, виходив з того, що відповідач є добросовісним набувачем спірного нерухомого майна, в якого це майно не може бути витребувано в усіх випадках відповідно до положень ст. 388 ЦК, а наявність між сторонами спору з приводу належності позивачу майна на праві власності виключає задоволення ввідикаційного позову.

Проте Вищий господарський суд України дійшов такого висновку з порушенням норм матеріального права.

Суд встановив, що спірне майно є військовим майном.

Відповідно до ст. 1 Закону від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» військове майно — це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України.

Тому висновок Вищого господарського суду України щодо існування між сторонами спору з приводу належності позивачу майна на праві власності не ґрунтується на вимогах закону.

Відповідно до ст. 387 ЦК власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Можливість витребування майна, придбаного за відплатним договором, з чужого незаконного володіння закон ставить у залежність насамперед від того, є володілець майна добросовісним чи недобросовісним його набувачем.

Як встановлено судом, ТОВ «Соляріус» є особою, яка не знала і не могла знати про те, що особа, в якій річ придбана, не має права її відчужувати, і є добросовісним набувачем за ч. 1 ст. 388 ЦК.

Статтею 330 ЦК передбачено, що якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване в нього.

Згідно із ч. 1 ст. 388 ЦК якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

- 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;
- 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;
- 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Таким чином, ст. 388 ЦК передбачає можливість витребування майна власником від добросовісного набувача; такі випадки обмежені та можуть мати місце за умови, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він його передав, поза їх волею.

У випадку коли відчуження майна мало місце два і більше рази після вчинення недійсного (нікчемного) правочину, це майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною такого правочину, шляхом подання ввідикаційного позову,

зокрема від добросовісного набувача, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК.

У такому випадку чинне законодавство не пов'язує можливість витребування майна у добросовісного набувача з обставинами щодо наявності у відчужувача за останнім із договорів, яким у справі, що розглядається, є договір купівлі-продажу від 15 січня 2010 р., права відчужувати це майно.

На думку Верховного Суду України, висновок Вищого господарського суду України у справі, що розглядається, ґрунтується на неправильному застосуванні норм матеріального права та суперечить висновкам цього суду в інших за змістом судових рішеннях у подібних правовідносинах, зокрема у справах № 5020-12/111-1/052-12/265-

11/344-2/673-4/148, № 5020-9/141-4/310-1/014-2/207, № 20-2/514, № 5020-1/018-7/124-11/260-13/120-11/403-9/284, № 5002-23/3086-2010.

З огляду на зазначене заява Генерального прокурора України підлягає задоволенню.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, Верховний Суд України постановив: заяву Генерального прокурора України задовольнити; постанову Вищого господарського суду України від 24 травня 2011 р. у справі № 5002-8/5447-2010 скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ч. 3 ст. 400¹⁴ КПК України 1960 р. перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи, інших судових рішень із метою погіршити становище засудженого на підставі, передбаченій п. 1 ст. 400¹² цього Кодексу, допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення

ПОСТАНОВА

*Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 29 листопада 2012 р.
(в и т я г)*

Луцький міськрайонний суд Волинської області вироком від 12 жовтня 2011 р. засудив С. за ч. 1 ст. 115 КК до позбавлення волі на строк 13 років.

С. визнано винуватим у тому, що він 20 травня 2011 р. приблизно о 16-ій годині, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за місцем свого проживання на ґрунті неприязних стосунків під час сварки та бійки з Л., який ударив його склянкою пляшкою по голові, з метою вбивства схопив два кухонних ножі й протягом п'яти хвилин завдавав потерпілому удари в різні частини тіла. Внаслідок цих ударів Л. було заподіяно 79 прижиттєвих ран, із яких 20 проникаючих колото-різаних поранень ший, грудної клітини, живота, від яких настала смерть останнього.

Апеляційний суд Волинської області ухвалою від 23 грудня 2011 р. вирок щодо С. залишив без змін.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою

від 3 липня 2012 р. касаційну скаргу прокурора залишила без задоволення, а вирок — без змін.

У заяві про перегляд судового рішення заступник Генерального прокурора України порушив питання про скасування ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 липня 2012 р. і направлення справи на новий судовий розгляд. Він вважав, що суд касаційної інстанції безпідставно погодився з рішенням суду першої інстанції про перекваліфікацію вчиненого С. як умисного вбивства з особливою жорстокістю, тобто злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, на ч. 1 ст. 115 КК і, таким чином, допустив неоднакове застосування одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень.

На підтвердження неоднаковості у правозастосуванні касаційного суду прокурор надав

ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 серпня 2010 р., яка за результатами касаційного перегляду погодилась із вироком Апеляційного суду Львівської області від 30 квітня 2010 р. про засудження Б., зокрема за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК.

У цій справі Б. визнано винним в умисному вбивстві з особливою жорстокістю, вчиненого за обставин, подібних до обставин діяння, інкримінованого С.

На думку прокурора, подібність фактичних обставин суспільно небезпечних діянь, учинених Б., із фактичними обставинами, які ставились у провину С., вказують на неоднакове застосування норм матеріального закону щодо останнього.

Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України заслухала суддю-доповідача, пояснення прокурора про задоволення заяви, перевірила матеріали кримінальної справи та матеріали, додані до заяви, обговорила доводи, зазначені у заяві, та встановила таке.

У ч. 1 ст. 400¹⁴ КПК 1960 р. визначено звичайні (загальні) строки подання заяви про перегляд судових рішень із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400¹² цього Кодексу. Ці строки, встановлені законом, за функціональним призначенням є процесуально-правовими і можуть бути відновлені судом. Вони позначають період у часі — три місяці — і вказівку на подію (момент), із якого починається перебіг цього часу, — день ухвалення оспореного або порівнюваного судових рішень, протягом якого учасники процесу (заінтересовані особи) вправі подати заяву про перегляд судового рішення.

У ч. 3 ст. 400¹⁴ КПК 1960 р. цієї статті Кодексу містяться обмеження щодо підстави та загальних строків перегляду судових рішень. Ці обмеження стосуються можливості перегляду виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи, іншого судового рішення, яке поліпшує становище особи, упродовж установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення.

Виходячи із положень цієї норми, подання заяви про перегляд зазначених судових рішень, допуск до провадження та її розгляд Верховним Судом України ставиться у залежність не від події, з якою пов'язується перегляд судових рішень на загальних підставах (п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК 1960 р.), а від конкретного виду рішень судів нижчої ланки, стосовно якого ухвалювалось рішення касаційної інстанції, або від рішення суду касаційної інстанції, яким було поліпшено становище особи.

Для перегляду судових рішень, перелік і вид яких міститься у ч. 3 ст. 400¹⁴ цього Кодексу, визначальним є дотримання матеріально-правових строків — строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. В органічному, нерозривному взаємозв'язку з цими строками перебуває річний строк, який визначає граничну межу дії строків давності, за якою перегляд судових рішень не допускається.

Строки давності встановлюються законом про кримінальну відповідальність (статті 49, 106 КК) і не можуть бути відновлені судом (погашувальні строки).

Обмеження щодо перегляду Верховним Судом України виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи, інших судових рішень із метою погіршити становище засудженого на підставі, передбаченій п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК 1960 р., є однією з істотних процесуальних гарантій для осіб, щодо яких ухвалені такі судові рішення; вони спрямовані на забезпечення дії принципу правової визначеності, відповідно до якого реалізація прав людини неможлива без суворого дотримання встановлених законом строків проведення відповідної процесуальної дії.

Обвинувальний вирок щодо С. за ч. 1 ст. 115 КК, з яким погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій, постановлений 12 жовтня 2011 р. У заяві заступник Генерального прокурора України фактично ініціював перегляд рішення суду першої інстанції з метою погіршення становища засудженого. Проте від дня постановлення зазначеного вироку минув один рік, протягом якого закон дозволяє перегляд таких рішень, і, відповідно, не допускає після його закінчення.

Зазначені обставини вказують на існування процесуальних заборон, які унеможливають перегляд справи Верховним Судом України, і є підставами для відмови у задоволенні заяви заступника Генерального прокурора України.

Керуючись п. 15 розд. XI «Перехідні положення» КПК зі змінами, внесеними Законом від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», статтями 400¹⁴, 400²⁰, 400²¹, 400²³ КПК 1960 р., Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України постановила відмовити у задоволенні заяви заступника Генерального прокурора України про перегляд ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 липня 2012 р. щодо С.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Позовна вимога про визнання недійсним акта про порушення Правил користування електричною енергією для населення не відповідає встановленому ст. 16 ЦК України способу захисту цивільних прав.

Складений працівниками електропостачальної організації акт про порушення цих Правил є лише фіксацією такого порушення, що було виявлено під час проведення перевірки їх дотримання.

Оскарження як дій лише факту складання такого акта, який не встановлює для споживача будь-яких обов'язків і є різновидом претензії, не передбачено чинним законодавством як спосіб захисту прав.

Зазначений акт може бути визнаний як доказ (із наданням йому відповідної оцінки судом) під час вирішення іншого спору, зокрема щодо відшкодування матеріальних збитків у разі пошкодження приладу обліку електричної енергії

РІШЕННЯ

колегії суддів Судової палати у цивільних справах

Верховного Суду України

від 30 травня 2012 р.

(в и т я г)

У лютому 2007 р. Товариство з обмеженою відповідальністю «Луганське енергетичне об'єднання» в особі Луганської філії (далі — ТОВ) звернулося до суду з позовом до Д. про відшкодування збитків.

Позивач послався на те, що під час проведення ним перевірки приладів обліку електричної енергії у квартирі, в якій раніше мешкав Д., було виявлено порушення пломби на розрахунковому приладі обліку, про що складено акт від 4 квітня 2006 р. про порушення Д. Правил користування електричною енергією для населення (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1357; далі — Правила). 5 квітня 2006 р. ТОВ склало акт проведення експертизи вилученого у Д. лічильника електричної енергії, яким підтверджено факт порушення пломби на цьому приладі.

ТОВ просило стягнути з Д. на свою користь 1 тис. 610 грн 16 коп. на відшкодування збитків, завданих позаобліковим споживанням електричної енергії.

У квітні 2007 р. Д. звернувся із зустрічним позовом до ТОВ про захист прав споживача. Пославшись на те, що лічильник був опломбований більше 20 років тому і цілісність пломби на ньому жодного разу не перевірялася, Д. просив визнати недійсними акти від 4 квітня 2006 р. про порушення споживачем Правил і від 5 квітня 2006 р. про проведення експертизи лічильника електричної енергії, а також стягнути з ТОВ на його користь 3 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Станично-Луганський районний суд Луганської області рішенням від 19 березня 2008 р. первісний позов задовольнив: постановив стягнути з Д. на користь ТОВ 1 тис. 610 грн 16 коп. на відшкодування завданих збитків і судові витрати; у задоволенні зустрічного позову відмовив.

Рішенням Апеляційного суду Луганської області від 25 червня 2008 р. рішення місцевого суду скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні первісного позову відмовлено; зустрічний позов задоволено частково: визнано недійсним акт від 4 квітня 2006 р. про порушення Д. Правил, у задоволенні решти вимог зустрічного позову відмовлено.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 30 грудня 2008 р. касаційну скаргу ТОВ відхилила, рішення суду апеляційної інстанції залишила без змін.

У січні 2009 р. ТОВ звернулося до Верховного Суду України зі скаргою про перегляд рішення Апеляційного суду Луганської області від 25 червня 2008 р. та ухвали колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 грудня 2008 р. у зв'язку з винятковими обставинами, пославшись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції одного й того самого положення закону, а саме статей 16, 614 ЦК, і просило скасувати судові рішення судів апеляційної та касаційної інстанцій і залишити в силі рішення суду першої інстанції.

На підтвердження неоднакового застосування правових норм ТОВ надало ухвалу коле-

гії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 березня 2007 р., в якій за аналогічних обставин суд дійшов висновку, що позовна вимога про визнання недійсним акта про порушення Правил не відповідає встановленому ст. 16 ЦК способу захисту цивільних прав.

13 листопада 2011 р. набрав чинності Закон від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України».

Зазначеним Законом внесено зміни до п. 2 розд. XIII «Перехідні положення» Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI), відповідно до яких скарги на судові рішення у цивільних справах у зв'язку з винятковими обставинами, подані до Верховного Суду України до 15 жовтня 2010 р. включно, розглядаються в порядку та в межах повноважень, що діяли до набрання чинності цим Законом, а подані після 15 жовтня 2010 р. — передаються до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ для розгляду питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України в порядку, передбаченому ЦПК. Допущені до розгляду за винятковими обставинами до набрання чинності цим Законом цивільні, господарські та адміністративні справи розглядаються Верховним Судом України в порядку та в межах повноважень, що діяли до набрання чинності цим Законом.

У зв'язку із цим справа підлягає розгляду в порядку ЦПК 2004 р. в редакції, яка була чинною до змін, внесених згідно із Законом № 2453-VI.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, дослідивши матеріали справи та перевіrivши наведені в скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає частковому задоволенню.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 354 ЦПК підставою оскарження у зв'язку з винятковими обставинами судових рішень у цивільних справах після їх перегляду у касаційному порядку є неоднакове застосування судом касаційної інстанції одного і того самого положення закону.

Під час розгляду справи суд установив, що Д. та його дружина з 2000 р. до квітня 2004 р. мешкали у квартирі, яка відчужена ними 21 квітня 2006 р. За наслідками проведеної ТОВ перевірки складено акт від 4 квітня 2006 р. про порушення Д. Правил, а саме пошкодження пломби Держстандарту та енергопостачальної організа-

ції на розрахунковому приладі обліку. 5 квітня 2006 р. ТОВ складено акт проведення експертизи лічильника електричної енергії про те, що виявлено пошкодження пломб, встановлених на лічильнику в 1984 р., лічильник визнано непридатним до експлуатації, встановлено спосіб заниження показників лічильника та опломбовано його. На час складання актів строк експлуатації й перевірки розрахункового приладу обліку закінчився. Перевірки або заміни цього лічильника електропередавальна організація не здійснювала.

Задовольняючи позов ТОВ і відмовляючи в задоволенні позову Д., суд першої інстанції виходив із того, що оскаржуваними актами встановлено порушення Правил, а саме пошкодження пломб на розрахунковому приладі обліку електричної енергії, розташованому у квартирі, в якій мешкав Д., що завдало збитків ТОВ; Д. не довів, що зазначені збитки завдані не з його вини.

Відмовляючи в задоволенні позову ТОВ та частково задовольняючи зустрічний позов Д., апеляційний суд, з висновками якого погодився касаційний суд, виходив із того, що акт від 4 квітня 2006 р. про порушення Д. Правил є тільки одним із доказів у спорі; згідно з вимогами Закону від 11 лютого 1998 р. № 113/98-ВР «Про метрологію та метрологічну діяльність» і п. 4.5 Правил користування електричною енергією (затверджено постановою НКРЕ від 31 липня 1996 р. № 28; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 листопада 2002 р. за № 903/7191) обов'язок з перевірки та заміни розрахункових приладів обліку електричної енергії покладається на електропередавальну організацію; термін експлуатації лічильника закінчився, але ТОВ свого обов'язку з його перевірки або заміни в установленій законодавством строк не виконало; ТОВ не надало належних доказів на підтвердження збитків, завданих пошкодженням пломб на лічильнику, а також того, що саме Д. допустив пошкодження пломб на приладі обліку.

З такими висновками судів колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України повністю погодитись не може.

Згідно із ч. 1 ст. 3 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Відповідно до змісту статей 11, 15 ЦК цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства. Кожна особа має право на судовий захист.

Захист цивільних прав — це передбачені законом способи охорони цивільних прав у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

Способи захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють як закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника. Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів дається в ст. 16 ЦК.

Як правило, власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту свого права. Частіше за все спосіб захисту порушеного права прямо визначається спеціальним законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини.

Таким чином, складений працівниками електропостачальної організації акт про порушення Правил є лише фіксацією такого порушення, що було виявлено під час проведення перевірки дотримання цих Правил, тому оскарження як дій лише факту складання такого акта, який не встановлює для споживача будь-яких обов'язків і є різновидом претензії, не передбачено чинним законодавством як спосіб захисту прав.

Зазначений акт може бути визнаний як доказ під час вирішення іншого спору, зокрема при заявленому позові про відшкодування матеріальних збитків у разі пошкодження приладу обліку електричної енергії, при вирішенні якого суд зобов'язаний дати оцінку щодо дійсності цього акта.

Така сама правова позиція була викладена колегією суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в наданій для порівняння ухвалі від 7 березня 2007 р., якою за аналогічних обставин скасовано рішення суду першої інстанції та ухвалу суду апеляційної інстанції про задоволення позову до ВАТ «Енергопостачальна компанія «Херсонобленерго» про визнання дій щодо складання акта про порушення Правил неправомірними, визнання цього акта та розрахунку збитків до нього незаконними й відшкодування моральної шкоди

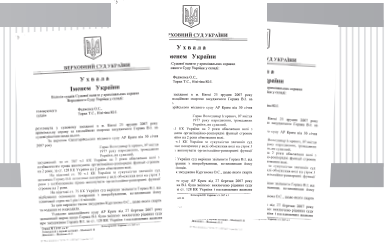
та направлено справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Постановляючи цю ухвалу, суд касаційної інстанції виходив із невідповідності обраного позивачем способу захисту вимогам статей 11, 15, 16 ЦК.

Перевіривши за матеріалами скарги наведені в ній доводи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що у справі, яка розглядається, має місце неоднакове й неправильне застосування судом касаційної інстанції одного й того самого положення закону, а саме ст. 16 ЦК.

За таких обставин судові рішення апеляційної та касаційної інстанцій у частині задоволення зустрічного позову Д. до ТОВ про визнання недійсним акта від 4 квітня 2006 р. про порушення Правил підлягають скасуванню з ухваленням у цій частині нового рішення про відмову в задоволенні позову.

Що стосується судових рішень у частині вимог ТОВ до Д. про стягнення збитків, то скажник не надав для порівняння судових рішень, в яких суд касаційної інстанції неоднаково застосував одне й те саме положення закону, а саме ст. 614 ЦК щодо презумпції вини порушника в зобов'язальних правовідносинах, на яку міститься посилання в його скарзі. Скаргу в цій частині слід відхилити, а оскаржені судові рішення залишити без змін.

Керуючись статтями 357, 358, 359 ЦПК (у редакції, що діяла до набрання чинності Законом № 2453-VI), колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України скаргу ТОВ задовольнила частково: рішення Апеляційного суду Луганської області від 25 червня 2008 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 грудня 2008 р. в частині задоволення зустрічного позову Д. до ТОВ про визнання недійсним акта від 4 квітня 2006 р. скасувала, ухвалила в цій частині нове рішення, яким у задоволенні позову відмовила. У решті рішення Апеляційного суду Луганської області від 25 червня 2008 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 грудня 2008 р. залишила без змін.

Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009—2012 рр.)¹

(в и т я з)

Окремі категорії спорів

Ненадання інформації

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 15 Закону № 1023-ХІІ споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги).

Правові наслідки порушення права споживача на інформацію визначені у ч. 7 ст. 15 Закону № 1023-ХІІ. Зокрема, згідно з п. 1 цієї норми у разі, коли надання недоступної, недостовірної, неповної або несвоечасної інформації про продукцію та про виробника (виконавця, продавця) спричинило придбання продукції, яка не має потрібних споживачеві властивостей, споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Так, Особа 1 звернулася до суду з позовом про розірвання договору купівлі-продажу. Свої вимоги вона обгрунтовувала тим, що придбала в магазині «М.» плазмовий телевізор, вартістю 9 тис. 530 грн. Позивачка сплатила повну вартість товару, продавець видав гарантійну картку й доставив телевізор за місцем її проживання, де після розкриття упаковки було виявлено дефект — тріщини на плазмовій поверхні телевізора. Експерти КП «Т.-п.п.К.» з участю фахівців сервісного центру ВАТ «Р.-2001» провели експертизу, за висновком якої телевізор має дефект виробничого характеру і є неякісним; згідно з актом технічного стану, складеного фахівцями сервіс-

ного центру ВАТ «Р.-2001», придбана позивачкою модель телевізора не призначена для продажу на території України, не має сертифіката відповідності стандартам, установленим в Україні, і не підлягає безкоштовному гарантійному ремонту.

Керченський міський суд АР Крим рішенням від 25 січня 2008 р. позов задовольнив частково: розірвав договір купівлі-продажу, стягнув 9 тис. 530 грн вартості телевізора з Особи 2 на користь Особи 1.

Апеляційний суд АР Крим рішенням від 8 квітня 2008 р. зазначене рішення місцевого суду скасував і ухвалив нове, яким у задоволенні позову відмовив.

Верховний Суд України ухвалою від 3 червня 2009 р. скасував рішення Апеляційного суду АР Крим від 8 квітня 2008 р., рішення Керченського міського суду АР Крим від 25 січня 2008 р. залишив без змін.

Верховний Суд України погодився з висновком суду першої інстанції про те, що договір купівлі-продажу телевізора підлягає розірванню на підставі ч. 7 ст. 15 Закону № 1023-ХІІ, тому що відповідач, надавши позивачці недостовірну інформацію про плазмовий телевізор як про товар якісний і такий, що офіційно продається, продав товар, який не підлягає продажу на території України, не підлягає експлуатації, гарантійному ремонту й обслуговуванню (справа № 6-13598св08).

Відповідно до п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» (далі — постанова Пленуму № 5) у справах за позовами про захист прав споживачів, порушених внаслідок недостовірної або неповної інформації про товар (роботу, послугу) чи недобрросовісної його реклами, суд має виходити з припущення, що споживач не має спеціальних знань про власти-

¹Витяг із аналізу до друку підготували суддя Верховного Суду України Т. Є. ЖАЙВОРОНОК і головний консультант управління вивчення та аналізу судової практики С. В. ПАВЛОВСЬКА. Закінчення. Початок див. у № 1 за 2013 р. — С. 15—32.

вості та характеристики товарів (робіт, послуг). Аналогічне положення міститься у ч. 9 ст. 15 Закону № 1023-ХІІ.

Неналежна якість

Неналежна якість продукції передбачає наявність у ній недоліків.

Законодавець у ст. 8 Закону № 1023-ХІІ розмежував товари неналежної якості на такі категорії: товари, що мають недоліки; товари, що мають істотні недоліки; фальсифіковані товари.

Відповідно до визначення термінів у ст. 1 Закону № 1023-ХІІ недолік — це будь-яка невідповідність продукції вимогам нормативно-правових актів і нормативних документів, умовам договорів або вимогам, що пред'являються до неї, а також інформації про продукцію, наданій виробником (виконавцем, продавцем).

Якщо через недолік неможливе чи недопустиме використання товару відповідно до його цільового призначення, виник він із вини виробника (продавця, виконавця), після його усунення був виявлений знову з незалежних від споживача причин і при цьому наділений хоча б однією з таких ознак: взагалі не може бути усунутий; його усунення потребує понад 14 календарних днів; робить товар суттєво іншим, ніж передбачено договором — то це істотний недолік товару.

Продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів і послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а також неправомірним відтворенням товару іншої особи — це фальсифікований товар.

Істотні недоліки, що виникли з вини виробника (продавця, виконавця), чи фальсифікований товар у разі виникнення потреби у визначенні причини втрати якості товару, гарантійний термін якого не вичерпався, підтверджуються висновком експертизи, яку продавець відповідно до п. 13 Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 506 «Про затвердження Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів», зобов'язаний організувати у триденний термін із дня одержання письмової заяви від споживача.

Обов'язок організувати проведення експертизи пов'язується з умовою наявності потреби у визначенні причин втрати якості товару, у зв'язку з чим таке формулювання закону тлумачиться

неоднозначно і судова практика свідчить, що у суддів виникають труднощі саме при вирішенні питання щодо визначення та критеріїв оцінки істотних недоліків товару у випадку, якщо ці факти не можуть бути підтверджені експертизою.

Відповідно до ст. 8 Закону № 1023-ХІІ споживач у разі виявлення протягом установленого гарантійного строку недоліків у порядку та в строки, встановлені законодавством, має право вимагати: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

Якщо ж протягом гарантійного строку було виявлено істотний недолік, який виник з вини виробника товару (продавця, виконавця), підтверджений за необхідності висновком експертизи, то споживач має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника: розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми; заміни товару на такий же або аналогічний, із числа наявних у продавця (виробника), товар.

Споживач має право пред'явити одну із зазначених вимог, а в разі її невиконання — заявити іншу вимогу (ч. 3 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ).

Вирішуючи справи про захист прав споживачів при придбанні ними товару належної якості, суди повинні мати на увазі, що відповідно до ст. 9 Закону № 1023-ХІІ споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, в якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням.

Така вимога покупця про обмін або повернення товару підлягає задоволенню протягом 14 днів, не рахуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошений продавцем і якщо товар не використовувався, збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики та наявний розрахунковий документ. Якщо у продавця немає необхідного для обміну товару, покупець має право розірвати договір та одержати назад гроші у розмірі вартості повернутого товару.

Наприклад, у справі за позовом Особи 4 до фізичної особи-підприємця Особи 5, третя особа — Чернігівське обласне управління у справах захисту прав споживачів, про повернення грошових коштів, зобов'язання прийняти комплект меблів, стягнення моральної шкоди Деснянський районний суд м. Чернігова постановив рішення від 27 березня 2009 р., з якого вбачається, що 8 жовтня 2008 р. позивач придбав у відповідача крісла та

диван, який згідно із замовленням та відповідно до каталогу мав бути довжиною 1,97 м. Їй же доставили диван довжиною 1,77 м.

Рішенням суду в задоволенні позовних вимог відмовлено, оскільки встановлено, що придбані меблі були у використанні, фабричне пакування зруйноване, меблі мають пошкодження. Габарити придбаних меблів у розрахункових документах не вказані. Згідно з наданою меблевою фабрикою довідкою зазначений диван виготовляється тільки за стандартними розмірами, а саме — довжиною 1,77 м.

Наводячи цей приклад в узагальненні практики розгляду судами справ, пов'язаних із застосуванням Закону № 1023-ХІІ, вважаємо, що Апеляційний суд Чернігівської області висловив правильну думку, що ця справа належить до категорії справ про захист прав споживачів при придбанні товару неналежної якості, оскільки доставлений диван відповідно до заявлених вимог не відповідає розмірам, які вказані у договорі купівлі-продажу. Отже, спір підлягав вирішенню на підставі норм ст. 8, а не ст. 9 Закону № 1023-ХІІ.

У цьому спорі йдеться про недоліки в розумінні Закону № 1023-ХІІ, а саме — невідповідність умовам договору.

Порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг)

Права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг) регулюються ст. 10 Закону № 1023-ХІІ.

Вирішуючи спори, що виникають із договору про виконання робіт або надання певних послуг, судам слід враховувати і відповідні норми ЦК, якими врегульовано вимоги до конкретних видів договорів. Так, у ст. 866 ЦК передбачено, що договір побутового підряду вважається укладеним у належній формі, якщо підрядник видав замовникові квитанцію або інший документ, що підтверджує укладення договору. Відсутність у замовника цього документа не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов.

Наприклад, у справі, яку розглянув Володимир-Волинський міський суд Волинської області за позовом Особи 1 до приватного підприємця Особи 2, позивач зазначав, що 12 листопада 2008 р. він придбав у відповідача за договором купівлі-продажу комплект деталей і фурнітури, необхідний для монтажу та встановлення дверей. Одночасно з укладенням договору купівлі-продажу в усному порядку між ними була досягнута угода про встановлення відповідачем дверей у помешканні пози-

вача. Останній вважав, що, познайомивши його з двома чоловіками для виконання необхідних йому робіт, відповідач взяв на себе зобов'язання не тільки продавця, але і виконавця робіт. У результаті недобросовісного виконання робіт із монтажу та встановлення дверей було пошкоджено дверне полотно і цей недолік він вважав істотним. Оскільки відповідач відмовився замінити дверне полотно, то він просив зобов'язати його в судовому порядку замінити зіпсоване дверне полотно на аналогічне належної якості.

Володимир-Волинський міський суд Волинської області рішенням від 3 березня 2009 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду від 6 травня 2009 р., в задоволенні позову відмовив.

Відмовляючи в позові, суд правильно виходив із недоведеності факту укладення між сторонами договору підряду, а відтак, і порушення відповідачем прав позивача як споживача. Та обставина, що відповідач на прохання позивача порадив йому людей, які б виконали роботу з монтування дверей, не свідчить про укладення між ними договору підряду, оскільки будь-яких домовленостей між сторонами з цього приводу не було і будь-яких коштів при цьому не передавали. Суд установив, що відповідач як підприємець таких послуг населенню не надає, а особи, які проводили роботи, у трудових відносинах з відповідачем не перебували.

Розірвання договору

У Законі № 1023-ХІІ передбачено право споживача вимагати розірвання договору: на підставі п. 1 абз. 2 ч. 1 ст. 8 у разі виявлення протягом установленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач має право на розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми; на підставі ч. 4 ст. 10 за наявності у роботі (послугі) істотних недоліків споживач має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків; на підставі ч. 7 ст. 15 у разі коли надання недоступної, недостовірної або несвоечасної інформації про продукцію та про виробника (виконавця, продавця) спричинило придбання продукції, яка не має потрібних споживачеві властивостей, споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Розглядаючи спори про розірвання договору, суди правильно враховують положення ст. 4 Закону № 1023-ХІІ щодо обов'язків споживача.

Так, Апеляційний суд Миколаївської області ухвалою від 11 листопада 2009 р. залишив без змін рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 7 серпня 2009 р., яким відмовив у задоволенні позову Особи 2 до ЗАТ «Д.» про розірвання договору купівлі-продажу, відшкодування вартості товару та стягнення моральної шкоди.

Відмовляючи в задоволенні позову, суд обґрунтовано виходив із того, що споживач не виконав покладений на нього обов'язок перед початком експлуатації товару — уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником документації на товар, а в разі необхідності — звернутися за роз'ясненнями до продавця.

При цьому суд врахував, що продавець товару виконав вимоги Закону щодо надання необхідної інформації про товар, який продається.

При розірванні договору розрахунки зі споживачем у разі підвищення ціни на товар провадяться, виходячи з його вартості на час пред'явлення відповідної вимоги, а в разі зниження ціни — виходячи з вартості товару на час купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші у день розірвання договору — в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше, ніж протягом семи днів (ч. 7 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ).

Наприклад, Апеляційний суд Харківської області ухвалою від 25 серпня 2010 р. залишив без змін рішення Комінтернівського районного суду м. Харкова від 4 лютого 2010 р. про відмову в позові у справі за позовом Особи 4 до ТОВ фірми «П.» про відшкодування різниці в ціні товару та відшкодування моральної шкоди.

Суд установив, що 21 вересня 2008 р. позивач придбав холодильник. У зв'язку з наявними недоліками товару 29 вересня 2008 р. він звернувся до магазину про розірвання договору купівлі-продажу. 30 вересня 2008 р. холодильник повернули, а 11 жовтня 2008 р. були повернені гроші.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції правильно виходив із того, що на момент повернення коштів спірний товар у продажу в магазині був відсутній, позивач не надав жодних доказів того, що ціна на нього була підвищена.

Визнання договору недійсним

Згідно з ч. 1 ст. 203 ЦК зміст правочину не може суперечити актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

У статтях 18 і 19 Закону № 1023-ХІІ передбачено підстави для визнання договору недійсним: укладення договору на умовах, що обмежують права споживача та вчинення правочину з використанням нечесної підприємницької практики.

Перелік несправедливих умов у договорах зі споживачами визначений у ч. 3 ст. 18 Закону № 1023-ХІІ. Відповідно до ч. 4 зазначеної статті цей перелік не є вичерпним.

Поняття «нечесна підприємницька практика» означає будь-яку підприємницьку діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, торговим чи іншим чесним звичаям та впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 19 цього Закону нечесна підприємницька практика включає будь-яку діяльність (дії або бездіяльність), що вводить споживача в оману або є агресивною.

Підприємницька практика може бути такою, що вводить в оману, якщо під час пропонування продукції споживачу не надається або надається у нечіткий, незрозумілий або двозначний спосіб інформація, необхідна для здійснення свідомого вибору.

Так, Апеляційний суд Запорізької області рішенням від 14 липня 2009 р. залишив без змін рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 3 квітня 2009 р., яким частково задовольнив позов Особи 2 до приватного підприємця Особи 1 та Особи 3: визнав недійсним договір, укладений 13 лютого 2007 р. між приватним підприємцем Особою 1 і Особою 2; стягнув із приватного підприємця Особи 1 на користь Особи 2 1 тис. 750 грн та судові витрати; у відшкодуванні моральної шкоди відмовив. Свої висновки суд мотивував положеннями статей 15, 18, 19 Закону № 1023-VII, ч. 1 ст. 203, статей 215, 216 ЦК.

Суд установив, що 13 лютого 2007 р. між Особою 2 і приватним підприємцем Особою 1 був укладений договір, відповідно до якого приватний підприємець Особа 1 (виконавець) зобов'язався надати Особі 2 (споживачу) юридичні послуги з підготовки та оформлення всіх необхідних документів для представництва її інтересів у судових органах із питань визначення порядку користування земельною ділянкою, представляти її інтереси в органах виконавчої влади, в землепорядних організаціях, у БТІ. Його зобов'язання закінчуються

тоді, коли споживач отримує рішення суду про визначення порядку користування земельною ділянкою та документ, який підтверджує право власності на житловий будинок. Позивачка сплатила виконавцю аванс у сумі 1 тис. 750 грн, що становить 50 % від загальної суми оплати послуг, проте відповідач жодного зобов'язання не виконав.

На момент вчинення спірного договору відповідач — приватний підприємець — не роз'яснив Особі 2, що він не юрист, але надає юридичні послуги, користуючись при цьому консультаціями інших осіб. Як убачається з рекламного оголошення в газеті, відповідач неповно виклав інформацію щодо надання юридичних послуг, що є порушенням ч. 1 ст. 15 Закону № 1023-XII. Крім того, у спірному договорі взагалі не була зазначена відповідальність виконавця послуг у випадку порушення або невиконання умов договору, що є порушенням частин 1, 2, 3 ст. 18 Закону № 1023-XII.

Оскільки спірний договір суперечить указаним нормам Закону № 1023-XII, суд правильно визнав такий договір недійсним.

За положеннями ч. 1, п. 7, ч. 3, ч. 6 ст. 19 Закону № 1023-XII нечесна підприємницька практика забороняється. Нечесна підприємницька практика включає будь-яку діяльність (дії або бездіяльність), що вводить споживача в оману або є агресивною. Забороняються як такі, що вводять в оману: утворення, експлуатація або сприяння розвитку пірамідальних схем, коли споживач сплачує за можливість одержання компенсації, яка надається за рахунок залучення інших споживачів до такої схеми, а не за рахунок продажу або споживання продукції. Правочини, здійснені з використанням нечесної підприємницької практики, недійсні.

Таким чином, зазначений Закон установив недійсність правочинів, здійснених із використанням нечесної підприємницької діяльності, яка полягає, зокрема, у введенні в оману споживачів шляхом залучення їхніх коштів із метою реалізації діяльності пірамідальної схеми.

Наприклад, при розгляді справи за позовом Г. до ПАТ «Ф.У.» про визнання договору недійсним, повернення коштів та відшкодування моральної шкоди встановлено, що Г. сплачувала кошти не за сам товар, а за можливість одержання права на купівлю товару. ПАТ «Ф.У.» без залучення власних коштів формувало групи клієнтів, за рахунок коштів яких здійснювалась передача права на купівлю товару одному з учасників групи, що є компенсацією за рахунок коштів інших учасників групи, залучених до умов діяльності системи «К.К.».

Ураховуючи зазначене, Верховний Суд України дійшов висновку, що суд касаційної інстанції помилково погодився з висновками суду апеляційної інстанції про те, що спірний договір — це досягнута між сторонами угода про посередницьку діяльність, яка не порушує права Г., а діяльність ПАТ «Ф.У.» із реалізації системи «К.К.» не є такою, що вводить споживача в оману (справа № 6-35цс12).

Відповідальність за порушення договору

Відшкодування майнової та моральної шкоди

Право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої споживачу, передбачено п. 5 ч. 1 ст. 4 та ст. 16 Закону № 1023-XII (в редакції Закону від 19 травня 2011 р. № 3390-VI), згідно з якою шкода, завдана внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відшкодовується відповідно до закону.

17 вересня 2011 р. набув чинності Закон від 19 травня 2011 р. № 3390-VI «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» (далі — Закон № 3390-VI), яким встановлено порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, які є рухомим майном. Порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, які є нерухомим майном, а також шкоди, завданої внаслідок недоліків робіт і послуг, регулюється нормами ЦК (статті 1209—1211).

У Законі № 3390-VI надано визначення понять «шкода» (ст. 1) і «дефектна продукція» (ст. 5), чим усунуто раніше існуючу прогалину, оскільки ні Закон № 1023-XII, ні інші нормативні акти не містили тлумачення «дефектної продукції» і чим саме «дефектна продукція» відрізнялась від «продукції неналежної якості».

Отже, відповідно до цього Закону шкода — це завдані внаслідок дефекту в продукції каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть особи, пошкодження або знищення будь-якого об'єкта права власності, за винятком самої продукції, що має дефект.

Продукція є такою, що має дефект, у разі, коли вона не відповідає рівню безпеки, на яку споживач або користувач має право розраховувати, виходячи з усіх обставин, зокрема пов'язаних із розробленням, виробництвом, обігом, транспортуванням, зберіганням, встановленням, технічним обслуговуванням, споживанням, використанням, знищенням (утилізацією, перероб-

кою) цієї продукції, а також наданням застережень та іншої інформації про таку продукцію, у тому числі: представлення продукції споживачеві або користувачеві, включаючи її вигляд, склад, упаковку, маркування та іншу інформацію про продукцію, її споживання, використання та знищення (утилізацію, переробку); використання продукції, яке обґрунтовано можна передбачити; час, коли продукцію було введено в обіг.

Право вимагати відшкодування завданої шкоди визнається за потерпілим — споживачем або користувачем, якому завдано шкоду внаслідок дефекту в продукції, і не залежить від того, чи перебував потерпілий із виробником (виконавцем, продавцем) у договірних відносинах. При цьому на потерпілого покладається обов'язок довести: наявність шкоди; наявність дефекту в продукції; наявність причинно-наслідкового зв'язку між дефектом у продукції та завданою шкодою.

Отже, право на відшкодування шкоди визнається не тільки за споживачем, який сам придбав продукцію, будучи однією зі сторін відповідного договору, але і за будь-якими іншими громадянами, які постраждали у результаті його використання.

За шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції, відповідає її виробник. Відповідно до ст. 7 Закону № 3390-VI виробником вважається будь-яка особа, яка ввезла на митну територію України продукцію з метою її продажу, передання в найм (оренду), лізинг або розповсюдження в будь-якій іншій формі в ході провадження господарської діяльності, а також кожний її постачальник (продавець) у разі, коли виробник продукції не може бути встановлений, або якщо протягом 30 днів не буде повідомлено потерпілому найменування та місцезнаходження виробника або особи, яка поставила йому цю продукцію.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 ЦК збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. За порушення деяких видів договорів взагалі не передбачається відшкодування збитків (наприклад, кредитного договору) або встановлено відшкодування збитків у обмеженому розмірі (наприклад, відповідно до ст. 924 ЦК перевізник у разі втрати, нестачі, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти несе відповідальність у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини, а відповідно до ст. 951 ЦК збитки, завдані поклажадавцеві втратою (нестачею) або пошкодженням речі, відшкодовуються

зберігачем у разі втрати (нестачі) речі — у розмірі її вартості, а у разі пошкодження речі — у розмірі суми, на яку знизилась її вартість.

У ч. 2 ст. 1166 ЦК встановлено, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Підстави звільнення від відповідальності та зменшення відповідальності виробника за шкоду передбачено також у ст. 9 Закону № 3390-VI. Причому звільнення чи зменшення відповідальності виробника за шкоду не позбавляє потерпілого права вимагати від винної особи відшкодування завданої шкоди за загальними правилами, встановленими статтями 1166—1208 ЦК (ч. 5 ст. 9 Закону № 3390-VI).

Відповідно до ч. 6 ст. 9 Закону № 3390-VI відповідальність виробника, встановлена цим Законом, не може бути обмежена чи скасована положеннями договору.

Виготовлювач товару, що є нерухомим майном, і виконавець робіт (послуг) звільняються від відшкодування шкоди, якщо вони доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару, результатів робіт (послуг; ч. 2 ст. 1209 ЦК).

Право вимагати відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товару, що є нерухомим майном, робіт (послуг) зберігається за потерпілим протягом установленого строку служби (строку придатності) товару, результатів робіт (послуг), а якщо він не встановлений, — протягом десяти років із дня виготовлення товару, виконання роботи (надання послуги). Строк у десять років із дня введення продукції в обіг встановлено Законом № 3390-VI і для відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, які є рухомим майном, за умови, що потерпілий пред'явив позов до виробника до закінчення цього строку (статті 1211, 1211¹ ЦК).

У законодавстві про захист прав споживачів не передбачено, в який спосіб має визначатись розмір завданих збитків.

У ЦК встановлено, що при порушенні зобов'язальних правовідносин збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, які існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, — у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові

ціни, що існували на день ухвалення рішення (ст. 623). Проте в ЦК поняття «ринкова ціна» не має визначення.

Згідно з п. 1.2 Методики визначення суми завданих замовниками збитків у разі недотримання ними вимог чинного законодавства під час здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, затвердженої рішенням Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель від 21 серпня 2007 р. № 01/12рш, ринковою є ціна, сформована під впливом попиту та пропозиції на товар, послугу, роботу в умовах конкурентного ринку.

Відповідно до п. 16 постанови Пленуму № 5 при визначенні розміру збитків, заподіяних неповерненням (втратою, пошкодженням) майна, суди мають виходити з його роздрібної ціни у торговельних організаціях даної місцевості (з урахуванням зносу), або з оцінки, зробленої самим споживачем чи погодженої сторонами при укладенні договору. Проте якщо вартість майна, визначена в такому порядку, на час вирішення спору не відповідає дійсній, або її взагалі не було визначено, сторони не позбавлені можливості доводити в суді дійсну вартість неповернутого, втраченого чи пошкодженого майна.

На нашу думку, можливим є визначення розміру завданих збитків, виходячи з поняття «ринкова ціна», яке застосовано у зазначеній Методиці.

Щодо відшкодування моральної шкоди слід зазначити таке. Загальні положення про відшкодування моральної шкоди закріплені в статтях 23, 1167 ЦК.

Пленум Верховного Суду України в п. 2 постанови Пленуму від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму від 25 травня 2001 р. № 5, від 27 лютого 2009 р. № 1) надав роз'яснення, що спори про відшкодування заподіяної фізичній чи юридичній особі моральної (немайнової) шкоди розглядаються, коли право на відшкодування моральної шкоди безпосередньо передбачене нормами Конституції або впливає з її положень, або закріплене законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди.

За п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону № 1023-ХІІ (в редакції до внесення змін Законом від 19 травня 2011 р. № 3390-VI «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції») було розділено підстави відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Так, у разі заподіяння споживачу шкоди (збитків) дефектною чи фальсифіко-

ваною продукцією або продукцією неналежної якості, він мав право лише на відшкодування майнової шкоди (збитків). А в разі заподіяння шкоди небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією, споживач мав право на відшкодування як майнової, так і моральної (немайнової) шкоди у випадках, передбачених законодавством.

Згідно з чинною редакцією п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону № 1023-ХІІ споживачі мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону.

У ст. 1 Закону № 3390-VI поняття шкоди визначено як завдані внаслідок дефекту в продукції каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть особи, пошкодження або знищення будь-якого об'єкта права власності, за винятком самої продукції, що має дефект.

Відповідно до ст. 711 ЦК (в редакції Закону № 3390-VI) шкода, завдана майну покупця, та шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару, що має недоліки, відшкодовується відповідно до положень гл. 82 цього Кодексу.

Підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), передбачені § 3 гл. 82 ЦК.

Аналіз зазначених норм дає підстави для висновку, що у спорах про захист прав споживачів чинне цивільне законодавство передбачає відшкодування моральної шкоди у тих випадках, якщо шкода завдана майну споживача або завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Наприклад, П. звернувся в Ленінський районний суд м. Кіровограда із позовом до ВАТ «К.-енерго» про порушення прав споживача, відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Свої вимоги він мотивував тим, що 19 листопада 2008 р. працівники відповідача з невідомих причин відключили його квартиру від мережі електропостачання. Внаслідок неправомірних дій позивач разом із малолітнім сином були позбавлені можливості мешкати в опалюваній квартирі, мати світло і гарячу воду, були зіпсовані продукти харчування в холодильнику, а дитина не мала можливості підготуватися до навчання у темну пору доби.

Апеляційний суд Кіровоградської області, скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині відмови в задоволенні позову П. про відшкодування моральної шкоди та ухвалюючи в цій частині нове рішення про часткове задоволення позовних

вимог, виходив із того, що споживачу завдана моральна шкода, яка відповідно до вимог п. 5 ст. 4 Закону № 1023-ХІІ підлягає відшкодуванню відповідачем.

Із таким висновком не погодився Верховний Суд України, який виходив із такого.

Згідно з вимогами ст. 611 ЦК у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема відшкодування збитків та моральної шкоди.

Укладений між сторонами договір не передбачав відшкодування моральної шкоди у разі відключення споживача від мережі електропостачання. Не передбачають такої відповідальності й нормативно-правові акти, які регулюють спірні правовідносини: статті 22, 711, 714, 1209, 2110 ЦК, Закон від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР «Про електроенергію» та Правила користування електричною енергією для населення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1357 «Про затвердження Правил користування електричною енергією для населення». Враховуючи встановлені у справі обставини, немає підстав для застосування п. 5 ст. 4 Закону № 1023-ХІІ (в редакції, яка діяла до Закону № 3390-VI від 19 травня 2011 р.; справа № 6-2205вов10).

У п. 22.7 Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу, затверджених наказом від 14 березня 2006 р. № 187 Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації (Державіаслужби), передбачено випадки і види компенсації за затримку пасажирів. Проте указана норма не містить положень про можливість відшкодування моральної шкоди.

Так, скасовуючи рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 20 квітня 2007 р. та рішення Апеляційного суду Київської області від 16 жовтня 2007 р. в справі за позовом М.Д. та М.М. до ЗАТ «Авіакомпанія «А.» про захист прав споживачів, Верховний Суд України в рішенні від 29 квітня 2009 р. вказав, що суди не мали правових підстав для задоволення вимог про відшкодування моральної шкоди, оскільки такий вид цивільної відповідальності не передбачений ні умовами спірного договору про повітряне перевезення, ні Правилами повітряних перевезень пасажирів і багажу (справа № 6-28003св07).

У ч. 2 ст. 22 Закону № 1023-ХІІ визначено, що при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди. У зв'язку з цим висловлюється думка, що коли навіть позивач і не заявить

вимогу про відшкодування моральної шкоди, це питання підлягає вирішенню. Однак така думка не відповідає положенню ст. 11 ЦПК, відповідно до якого суд розглядає цивільні справи не інакше, як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог.

Якщо вимоги про відшкодування моральної шкоди не вирішувались разом із вимогами про застосування інших заходів захисту прав споживачів, це не позбавляє його права і можливості пред'явлення їх окремо в майбутньому.

Чинне законодавство не встановлює розмір морального відшкодування. Відповідно до положень ст. 23 ЦК це право залишено за судом і визначено, що моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. До того ж зазначена норма містить порядок визначення судом розміру грошового відшкодування моральної шкоди і з цього приводу наявні відповідні роз'яснення Верховного Суду України у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», а саме: розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

Стягнення неустойки

За п. 20 постанови Пленуму № 5 при вирішенні питання про відповідальність та про наявність і розмір збитків, заподіяних споживачеві у зв'язку з недоліками товару (робіт, послуг), суду належить виходити як із загальних положень Закону або статей ЦК, так і зі спеціальних норм законодавства, а також з умов укладеного сторонами договору. Судам слід мати на увазі, що неустойка стягується тоді, коли це передбачено укладеним сторонами договором чи відповідним нормативним актом. Наприклад, статті 8, 10, 11 Закону № 1023-ХІІ, п. 127 Статуту залізниць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

6 квітня 1998 р. № 457 «Про затвердження Статуту залізниць України» тощо.

Згідно з ч. 9 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ при пред'явленні споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару вони повинні бути усунуті протягом чотирнадцяти днів із дати його пред'явлення або за згодою сторін в інший строк. На письмову вимогу споживача на час ремонту йому надається (з доставкою) товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації), незалежно від моделі. За кожний день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад установленний строк споживачеві виплачується неустойка в розмірі 1 % вартості товару.

Наприклад, Особа 1 звернулася до Дніпровського районного суду м. Києва з позовом до ПП «Т.-дім» про захист прав споживачів, посиляючись на те, що 16 січня 2009 р. вона придбала у ПП «Т.-дім» профнастил на суму 9 тис. 923 грн 33 коп. Відповідач зобов'язався надати товар позивачеві протягом п'яти робочих днів після оплати товару, але свої зобов'язання не виконав. Позивач просив стягнути сплачену за товар грошову суму в розмірі 9 тис. 923 грн 33 коп. і неустойку в розмірі 8 тис. 235 грн 36 коп.

Дніпровський районний суд м. Києва рішенням від 25 вересня 2009 р. позов задовольнив частково. Із ПП «Т.-дім» стягнув на користь Особи 1 сплачені кошти за неотриманий товар у розмірі 9 тис. 923 грн 33 коп., неустойку в розмірі 8 тис. 236 грн 36 коп. Стягнення неустойки обґрунтовано ч. 9 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ.

Суд не звернув увагу на те, що позовні вимоги Особи 1 полягали в поверненні сплаченої за товар грошової суми і позивач не заявив, що товар, який він придбав, неналежної якості. Також він не заявив вимоги про безоплатне усунення недоліків товару, у зв'язку з чим відсутні й підстави для стягнення на його користь неустойки згідно з ч. 9 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ.

У судовій практиці часто виникає питання, чи застосовуються положення ч. 9 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ щодо виплати неустойки при затримці безоплатного усунення недоліків товару після закінчення гарантійного строку.

Слід зауважити, що порядок пред'явлення споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару після закінчення гарантійного строку встановлений ч. 10 ст. 8 Закону № 1023-ХІІ, якою застосування неустойки не передбачено.

При вирішенні питання про стягнення неустойки в порядку ст. 8 Закону № 1023-ХІІ судам

необхідно з'ясувати, чи змінювались споживачем вимоги з тих, за якими не передбачено стягнення неустойки, на ті, якими це передбачено, або навпаки, оскільки різні вимоги передбачають різні правові наслідки.

Так, у червні 2007 р. Особа 1 звернулася до суду, посиляючись на те, що 21 лютого 2007 р. вона придбала у магазині «М.» мобільний телефон. 30 квітня 2007 р. через несправність телефону вона здала його до магазину на гарантійне обслуговування, а 21 травня 2007 р. звернулася до ПП «М.» із заявою про розірвання договору на гарантійне обслуговування й повернення коштів, сплачених за телефон, або заміну товару на аналогічний належної якості. Лише після звернення з позовом до суду їй повернули телефон. Вона просила розірвати договір купівлі-продажу від 21 лютого 2007 р., стягнути з відповідача на її користь 1 тис. 758 грн, сплачених за телефон, неустойку — 843 грн 84 коп. за невчасне усунення недоліків товару, 10 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Верховний Суд України рішенням від 9 вересня 2009 р. у справі № 6-6521св08 за позовом Особи 1 до ПП «М.» про захист прав споживача рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя від 30 листопада 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 24 січня 2008 р. в частині задоволення позову про стягнення неустойки та відшкодування моральної шкоди скасував, ухвалив у цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позову Особи 1 до ПП «М.» про стягнення неустойки та відшкодування моральної шкоди.

У рішенні Верховного Суду України зазначено, що суди правильно дійшли висновку про наявність правових підстав для задоволення позову про розірвання договору купівлі-продажу мобільного телефону у зв'язку з продажем товару неналежної якості. Разом з тим суди безпідставно стягнули неустойку за затримку під час усунення недоліків товару та неправильно застосували до цих правовідносин ст. 4 Закону № 1023-ХІІ. Враховуючи, що телефон був прийнятий на гарантійний ремонт через суттєві недоліки, які не дозволяли використовувати його за призначенням, про що вказано в довідці магазину, Особа 1 змінила вимоги до продавця і просила розірвати договір купівлі-продажу. Оскільки розірвання договору купівлі-продажу має наслідком повернення продавцем сплаченої за товар суми, а покупцем — товару, то вимога про стягнення неустойки за порушення строку гарантійного ремонту задоволено не підлягає.

Різні правові наслідки встановлено законодавцем і в разі задоволення вимог споживача у

випадку порушення виконавцем умов договору про виконання робіт (надання послуг).

Так, відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ якщо виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим, то споживач має право відмовитись від договору про виконання робіт (надання послуг) і вимагати відшкодування збитків. Таке ж правило міститься у ст. 849 ЦК. На відміну від ЦК, Закон № 1023-ХІІ містить застереження: якщо виконано понад 70 % загального обсягу робіт (надання послуг) — споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги або робіт, що залишилася.

Згідно з частинами 2 і 5 ст. 653 ЦК у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються. Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

У ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ передбачено, що у разі коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі 3 % вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі 3 % загальної вартості замовлення. Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі. У ст. 611 ЦК передбачено, що в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди. Відповідно до ст. 622 ЦК боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Однак судова практика свідчить, що при зверненні до суду позивачі поєднують вимоги про відмову від договору про виконання робіт

(надання послуг), повернення сплачених коштів та стягнення пені за кожний день прострочення виконання роботи (надання послуги).

Наприклад, у справі за позовом Особи 1 до Особи 2 про захист прав споживачів, позивач із підстав порушення на 71 день строку виконання договору на виготовлення віконно-дверних конструкцій із металопластику на суму 5 тис. 890 грн заявив вимоги про визнання недійсним п. 4.3 договору як такого, що є несправедливим, розірвання договору, стягнення подвійної суми завдатку в розмірі 6 тис. грн, пені за несвоєчасне виконання зобов'язання у розмірі 12 тис. 545 грн 70 коп., 1 тис. грн моральної шкоди, 3 тис. грн витрат на правову допомогу і 30 грн витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області рішенням від 23 вересня 2009 р. позовні вимоги Особи 1 задовольнив повністю.

Цей приклад свідчить про неправильне застосування судом положень закону щодо наслідків розірвання договору й відповідальності за прострочення виконання договору.

Суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню, враховуючи при цьому, зокрема, занадто високий її розмір, порівняно зі збитками споживача, ступінь виконання зобов'язання, майновий стан сторін, їх майнові та інші інтереси, що заслуговують на увагу. Зменшення розміру неустойки — це право суду. Суд може прийняти рішення про зменшення розміру неустойки як за власною ініціативою, так і за клопотанням відповідача, однак в останньому випадку відповідач, що звертається з клопотанням, повинен довести наявність підстав для зменшення неустойки (ч. 3 ст. 551 ЦК).

За положеннями ч. 2 ст. 551 ЦК розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сторони також можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом.

Отже, зменшення неустойки можливе тільки тоді, коли це не заборонено законом.

На правочин сторін про зміну розміру законної неустойки поширюється правило ст. 547 ЦК про обов'язковість письмової форми такого правочину, оскільки існує загроза визнання його недійсним.

Інформація про виконання бюджету Верховним Судом України
як головним розпорядником бюджетних коштів за 2012 р.

Верховний Суд України

(найменування головного розпорядника бюджетних коштів)

060

(КВК)

Мета діяльності (місія) головного розпорядника

Основною метою (місією) діяльності Верховного Суду України є виконання функцій найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції в Україні, забезпечення єдиної практики правозастосування всіма судами загальної юрисдикції, здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий суд та захист інших прав і свобод людини й громадянина, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Завдання головного розпорядника бюджетних коштів:

- 1) перегляд справ з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом;
- 2) перегляд справ у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- 3) надання висновків щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 4) звернення до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

ІНФОРМАЦІЯ

про бюджет за бюджетними програмами з деталізацією за кодами економічної класифікації видатків бюджету або класифікації кредитування бюджету

Верховний Суд України

(найменування головного розпорядника коштів державного бюджету)

за 2012 рік

(тис. грн)

Код програмної класифікації видатків та кредитування бюджету / код економічної класифікації видатків бюджету або код кредитування бюджету	Код функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету	Найменування згідно з програмною класифікацією видатків та кредитування бюджету	Загальний фонд		Спеціальний фонд		Разом	
			план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік	план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік	план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Видатки всього за головним розпорядником коштів державного бюджету, в т. ч.			103 518,80	99 760,38	3 048,39	3 046,07	106 567,19	102 806,45
1000	0330	Видатки споживання (поточні)	103 518,80	99 760,38	3 048,39	3 046,07	106 567,19	102 806,45
1100	0330	Видатки на товари та послуги	80 765,40	80 222,02	449,40	447,08	81 214,80	80 669,10
1110	0330	Оплата праці працівників бюджетних установ	54 407,80	54 406,99			54 407,80	54 406,99
1111	0330	Заробітна плата	54 407,80	54 406,99			54 407,80	54 406,99
1120	0330	Нарахування на заробітну плату	15 821,00	15 725,94			15 821,00	15 725,94
1130	0330	Придбання товарів і послуг	7 071,10	6 846,85	449,40	447,08	7 520,50	7 293,93

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1131	0330	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар, у тому числі м'який інвентар та обмундирування	3 169,50	3 153,44	278,40	277,96	3 447,90	3 431,40
1134	0330	Оплата послуг (крім комунальних)	3 738,00	3 529,87	171,00	169,12	3 909,00	3 698,99
1135	0330	Інші видатки	163,60	163,54			163,60	163,54
1140	0330	Видатки на відрядження	478,60	315,35			478,60	315,35
1160	0330	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2 649,90	2 649,89			2 649,90	2 649,89
1161	0330	Оплата тепlopостачання	1 200,00	1 200,00			1 200,00	1 200,00
1162	0330	Оплата водopостачання і водовідведення	43,50	43,50			43,50	43,50
1163	0330	Оплата електроенергії	1 329,60	1 329,60			1 329,60	1 329,60
1165	0330	Оплата інших комунальних послуг	76,80	76,79			76,80	76,79
1170	0330	Дослідження і розробки, видатки державного (регіонального) значення	337,00	277,00			337,00	277,00
1172	0330	Окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку	337,00	277,00			337,00	277,00
1300	0330	Субсидії і поточні трансферти	22 753,40	19 538,36			22 753,40	19 538,36
1310	0330	Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)	22 753,40	19 538,36			22 753,40	19 538,36
2000	0330	Капітальні видатки			2 598,99	2 598,99	2 598,99	2 598,99
2100	0330	Придбання основного капіталу			2 598,99	2 598,99	2 598,99	2 598,99
2110	0330	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування			2 598,99	2 598,99	2 598,99	2 598,99
у т.ч. за бюджетними програмами								
601010	0330	Здійснення правосуддя Верховним Судом України	103 518,80	99 760,38	3 048,39	3 046,07	106 567,19	102 806,45
1110	0330	Оплата праці працівників бюджетних установ	54 407,80	54 406,99			54 407,80	54 406,99
1120	0330	Нарахування на заробітну плату	15 821,00	15 725,94			15 821,00	15 725,94
1130	0330	Придбання товарів і послуг	7 071,10	6 846,85	449,40	447,08	7 520,50	7 293,93
1140	0330	Видатки на відрядження	478,60	315,35			478,60	315,35
1160	0330	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2 649,90	2 649,89			2 649,90	2 649,89
1170	0330	Дослідження і розробки, видатки державного (регіонального) значення	337,00	277,00			337,00	277,00
1310	0330	Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)	22 753,40	19 538,36			22 753,40	19 538,36
2110	0330	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування			2 598,99	2 598,99	2 598,99	2 598,99

М.Є. Шумило,
доктор юридичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
професор кафедри
правосуддя
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Summary

The article presents a critical analysis of the general notion of "evidence" in the new CrimPC of Ukraine. Following its results, the author proposes to waive in-depth list of evidence in the CrimPC and to introduce its recognition only in the trial procedure

Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі

Пошук наукового і нормативного визначення поняття «докази» у кримінальному процесі у вітчизняній науці та законодавстві завжди супроводжувався дискусією. Це зумовлено його складністю і значущістю, оскільки «...докази є центральний вузол усієї системи судочинства, душа всього кримінального процесу»¹, а сама система доказів — ознака зрілості народу в справі встановлення юридичної правди, це історія народного розуму².

Аналіз історичної ретроспективи цієї проблеми дає змогу вибудувати таку наукознавчу схему. Якщо йдеться про законодавство, то в Статуті кримінального судочинства 1864 р. Російської імперії, до складу якої входила Україна, не було визначення загального поняття «докази». У ньому було окреслено лише способи їх збирання (огляд і освідчування — ст. 315—352; освідчування обвинуваченого, що страждав на психічні розлади — ст. 353; обшук та виїмка в будинках — ст. 357—370; допит обвинуваченого — ст. 398—414; виклик і допит свідка — ст. 433—453; збирання та збереження речових доказів — ст. 371—376).

У Статуті кримінального судочинства 1864 р. Російської імперії, до складу якої входила Україна, не було визначення загального поняття «докази». У ньому було окреслено лише способи їх збирання

Коли йдеться про тогочасні теоретичні уявлення, то, наприклад, І. Бентам вважав, що доказ — це факт за припущенням істинний, який розглядають як мотив для віри в існування чи неіснування іншого факту³. На думку Л.Є. Владимірова, доказом є все те, що наповнює речовий світ, все те, що може бути сприйнято із світу духовного і становити кримінальний доказ⁴. У свою чергу, Д.Г. Тальберг стверджував, що доказ — це факти чи дані судового провадження, які слугують для переконання у невинуватості чи винуватості⁵. П.І. Люблінський тлума-

¹ Спасович В. Д. Избранные труды и речи / В. Д. Спасович; сост. И. В. Потапчук. — Тула, 2000. — С. 17—22 (Тут і далі — переклад автора).

² Див.: Там само.

³ Див.: Великие и выдающиеся, знаменитые и известные личности об уголовном судопроизводстве: хрестоматия / сост. И. В. Смольнова. — М., 2012. — С. 308.

⁴ Див.: Владиміров Л. Е. Учения об уголовных доказательствах. — СПб., 1910. — С. 100.

⁵ Див.: Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. — К., 1891. — Т. 2. — С. 37.

чив поняття «доказ» і як «відомий засіб доказування в його відношенні до висновку», і як «відомості, матеріальне джерело, за допомогою якого отримується доказ»⁶. І.Я. Фойніцький поняттю «доказ» також надавав два значення: засіб для того, щоб дійти висновку про невідоме шукане, і розумовий процес, шляхом якого шукана обставина пов'язується з відомою обставиною⁷.

У доказуванні в кримінальній справі реально важливим є не так джерельна основа, як те, які саме висновки зроби́ть суб'єкт доказування із отриманого доказового матеріалу

У розглянутих теоретичних конструкціях процесуальних доказів нескладно помітити наявність двох взаємопов'язаних частин: об'єктивного (джерельного, юридичного) та суб'єктивного (раціонального, людського). Зрозуміло, що в діалектиці їхньої взаємодії пріоритет має бути в інтелектуальних і психологічних якостях конкретної особи — доказувача. З цього приводу слушно писав В.Д. Спасович: «...питання про судові докази власне не юридичне. Воно належить до сфери логіки і антропології, воно своїм корінням впирається в основу філософії, його треба перш за все вивчати в одиничній людині...»⁸.

Звідси випливає засадничий висновок: у доказуванні в кримінальній справі реально важливим є не так джерельна основа, як те, які саме висновки зроби́ть суб'єкт доказування із отриманого доказового матеріалу. Слід також пам'ятати, що цей матеріал юристи завжди тлумачать по-різному залежно від своїх індивідуальних особливостей. У цьому контексті пророчими стали слова В.Д. Спасовича, який уважав, що переконання судді було і залишається таємничим, як і будь-яка сила природи, а тому «безумні і безнадійні будь-які намагання законодавця визначити... механічно теорію доказів з виключенням із неї суб'єктивного елемента, особистого переконання судді»⁹.

Слід наголосити, що положення Статуту кримінального судочинства 1864 р. і теоретичний доробок науковців дореволюційного періоду значно вплинули на перші законодавчі акти радянської влади. Про це свідчить відсутність у Кримінально-процесуальному кодексі (далі —

КПК) УРСР 1922 р. і КПК УРСР 1927 р. визначення загального поняття «доказ». У ст. 62 КПК 1922 р. лише вказувалося, що «доказами є показання свідків, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів і інші писані документи та особисті пояснення обвинуваченого».

Ситуація, на нашу думку, радикально змінилась у 1958 р., коли в ст. 16 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік вперше в історії вітчизняного кримінально-процесуального законодавства було сформульовано загальне поняття доказів у такій редакції:

«1. Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

2. Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій та іншими документами».

Положення Статуту кримінального судочинства 1864 р. і теоретичний доробок науковців дореволюційного періоду значно вплинули на перші законодавчі акти радянської влади. Про це свідчить відсутність у КПК УРСР 1922 р. і КПК УРСР 1927 р. визначення загального поняття «доказ»

Можна стверджувати, що запропонований концепт, суворо регламентуючи способи збирання доказів, а також встановлюючи вичерпний перелік джерел доказів, становив собою в певному сенсі реакцію суспільства на період свавілля і беззаконня в роки сталінських репресій.

Зміст цієї норми-дефініції був відтворений у ст. 65 КПК УРСР 1960 р. і кримінально-процесуальних кодексах інших союзних республік колишнього СРСР, не ставши проте джерелом натхнення для доктрини і практики нормотворення в країнах соціалістичного табору (за винятком НРБ і СРР).

Спираючись на положення ленінської теорії відбиття і вчення про сигнал із теорії інформації, В.Я. Дорохов (якому належить авторство легальної дефініції «доказ») трактував це поняття так: у гносеологічному плані доказ завжди має об'єктивний зміст, фактичні дані (відображений факт об'єктивної реальності) і суб'єктивну форму, джерела фактичних даних (відобра-

⁶ Великие и выдающиеся, знаменитые и известные личности об уголовном судопроизводстве. — С. 324..

⁷ Див.: Фойніцький І.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. — СПб., 1996. — Т. 2. — С. 162.

⁸ Великие и выдающиеся, знаменитые и известные личности об уголовном судопроизводстве. — С. 299.

⁹ Там само.

ження у свідомості конкретної особи)¹⁰. На відміну від своїх попередників (А.Я. Вишинського, М.С. Строговича, Р.Д. Рахунова, В.Д. Арсентьева та ін.), цей авторитетний радянський процесуаліст прагнув довести, що доказами є не факти об'єктивної дійсності, а дані про них, які зумовлюють виникнення психологічних образів (копій фактів) у свідомості учасників процесу.

Доказами в кримінальній справі визнавалася єдність фактичних даних та їхніх процесуальних джерел

У закріпленій в юридичній нормі дефініції поняття «доказ» було визначено зміст і форму доказу, вичерпний перелік видів доказів, а також загальні вимоги до належності та допустимості доказів. Як стверджував В.Я. Дорохов, «...кримінально-процесуальні форми виявлення, закріплення фактичних даних створюють умови, максимально гарантуючи від викривлення інформації і помилок при збиранні доказів, і тим самим забезпечують найбільш сприятливі можливості для повного, всебічного встановлення обставин, що входять у предмет доказування»¹¹. Тобто на передній план автор висував практичні операції зі збирання, перевірки й оцінювання доказів, фактично залишаючи поза увагою вже зазначене вище питання щодо розуміння та інтерпретації доказів, а також їх використання для обґрунтування правових позицій сторін обвинувачення та захисту.

Отже, доказами в кримінальній справі визнавалася єдність фактичних даних та їхніх процесуальних джерел. Як справедливо зауважує з цього приводу В.І. Зажицький, «...за такого тлумачення доказу в ньому розмежовується два аспекти — гносеологічний і правовий. Перший аспект утворює єдність об'єктивного змісту і суб'єктивної форми, а другий — вимоги належності і допустимості»¹².

Ця концепція доказів та їхніх видів сформувався в умовах конкретної політико-правової ситуації, де домінувала марксистсько-ленінська теорія пізнання, яка фактично була наріжним каменем методологічного фундаменту наукових досліджень у галузі теорії доказів. Як слушно зазначає В.А. Лекторський, ленінська теорія відбиття нав'язувалася радянським філософам як безсумнівна догма. У філософії науки це набу-

вало форми гострого об'єктивізму. У наукових джерелах «обґрунтовувалося», що пізнання є раціональним та істинним, якщо із нього був вилучений людський фактор¹³. Питання щодо логіки і психології доказування, на жаль, відійшли на другий план (старша генерація процесуалістів пам'ятає працю російського вченого О.О. Ейсмана «Логіка доказування» як спробу вийти за межі зачарованого кола інформаційного трактування доказів і доказування)¹⁴.

Через 35 років у контексті питання про структуру доказів Р.В. Костенко зауважив, що простий аналіз найпоширенішої концепції «єдиного» поняття доказів у кримінальному процесі свідчить, що вчені переважно досліджували питання внутрішньої структури доказу, яка складається із даних про факти і їх процесуальні форми. Водночас сутнісне призначення доказів у кримінальній справі залишалось поза сферою досліджень процесуальної теорії. Він також зазначив, що необхідно аналізувати «гносеологічні характеристики і процесуальну природу доказів», щоб вони виконували своє процесуальне призначення і слугували засобами встановлення наявності чи відсутності обставин,

Сама по собі інформація не може вважатися доказом, якщо в комунікації бере участь людина. У таких випадках треба говорити не про інформацію, а про її розуміння

котрі підлягають доказуванню¹⁵.

Наукова об'єктивність вимагає вказати і на те, що окремі вчені висловлювали сумніви щодо інформаційної природи походження доказів. З цього приводу І.М. Лузгін звернув увагу на те, що «...субстанцію судового доказу дійсно утворює інформація. Однак для визначення поняття «докази» у кримінальному процесі поняття сигналу-інформації не може бути використане, оскільки воно характеризує спосіб передачі інформації, її переміщення в часі та просторі, але не розкриває юридичної природи судового доказу»¹⁶. У цьому контексті, на нашу думку, правильне твердження російського фахівця А.А. Кухти про те, що «сама по собі інформація не може вважатися доказом, якщо в комунікації бере участь людина. У таких випадках треба говорити не про інфор-

¹⁰ Див.: Дорохов В.Я. Проблемы истины, понятие доказательства и природы видов доказательств в советском уголовном процессе : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук. — М., 1979. — С. 24.

¹¹ Дорохов В.Я. Общее понятие доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1981. — С. 29.

¹² Зажицкий В.И. Результаты оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве. — СПб., 2006. — С. 326.

¹³ Див.: Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая. — М., 2001. — С. 8.

¹⁴ Див.: Эйсман А.А. Логика доказывания. — М., 1971. — С. 112.

¹⁵ Див.: Костенко Р.В. Понятия и признаки уголовно-процессуального доказательства. — М., 2006. — С. 12—13.

¹⁶ Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. — М., 1973. — С. 83.

мацію, а про її розуміння»¹⁷. Водночас окремі науковці пропонували розглядати проблему, пов'язану з доказами, із позиції науки семіотики. Наприклад, Є.Є. Підголін стверджував, що процес доказування є комунікативною діяльністю його суб'єктів і становить собою повідомлення, передачу відомостей від одного суб'єкта до іншого, і саме таку передачу, коли не лише повідомляється про що-небудь, а наводяться підстави, докази, що відомості є істин-

Навіть побіжно оглянувши норми доказового права в КПК пострадянського періоду, можна помітити наявність двох полярних тенденцій: із одного боку, це прагнення зберегти старі, «апробовані» інформаційні схеми розуміння доказів, а з другого — очевидна спроба відійти від них і повернутися до класичних західноєвропейських концептів розуміння доказів, відмовляючись від їх нормативної фіксації

ними, адекватними дійсності¹⁸.

Тобто слід однозначно визнати: доктринальні положення інформаційного концепту доказів, основу яких становить «відбиттєва» ідеологія, пустили глибоке коріння у свідомості законотворців і науковців, визначаючи логіку і стиль мислення реформаторів процесуального законодавства в більшості колишніх союзних республік. Як зазначає В.П. Гмирко, «концепт «відбиття», будучи успішно індоктринований в масову юридичну свідомість, використовувався радянською і далі активно використовується пострадянською процесуальною доктриною як її беззастережна організаційна аксіома»¹⁹.

Вивчення відповідних норм-дефініцій поняття «докази» у деяких кримінально-процесуальних кодексах колишніх союзних республік дає підстави стверджувати, що їх автори і далі є прихильниками відбиттєво-інформаційної концепції доказів. Навіть побіжно оглянувши норми доказового права в КПК пострадянського періоду, можна помітити наявність двох полярних тенденцій: із одного боку, це прагнення зберегти старі, «апробовані» інформаційні схеми розуміння доказів, а з другого — очевидна спроба відійти від них і повернутися до класичних західноєвропейських концептів розуміння доказів, відмовляючись від їх нормативної фіксації.

Так, у ст. 115 КПК Республіки Казахстан, ст. 124 КПК Республіки Туркменістан практично

збережено «радянську» модель доказу у кримінальному процесі. У ст. 72 КПК Республіки Таджикистан, у ст. 93 КПК Республіки Молдова видами (джерелами) доказів називають таємні записи, прослухані і зафіксовані телефонні розмови, електронні, відео- та аудіоспостереження, науково-технічні і судово-медичні висновки. Тобто обраний спосіб унормування дав змогу законодавцям не встановлювати відповідну процесуальну форму для збирання зазначених видів доказів і тим самим розширити перелік їх видів.

Згідно зі ст. 20 КПК Литовської Республіки та КПК Республіки Грузія доказами в суді визнаються фактичні дані та інформація, подані в установленому порядку, які підтверджують або спростовують обставини, що мають значення для справи.

Зовсім інакше позиціонує себе законодавець Естонської Республіки, який, на противагу законотворцям згаданих вище колишніх союзних республік, вирішив діяти по-європейськи, тобто не визначати у КПК поняття «доказ». Так, у ст. 63 КПК Естонії наводиться лише перелік видів доказів, а в п. 2 цієї статті зазначено, що для доказування обставин кримінального процесу можуть використовуватись також інші докази. Варто наголосити, що в КПК Грузії, Таджикистану, Естонії, Молдови доказами також визнається інформація,

Закріплені у вітчизняному КПК 2012 р. положення доказового права (хоч і запозичили деякі позиції із західноєвропейського та англо-американського кримінально-процесуального права) не є винятком у постсоціалістичному кримінальному судочинстві і також мають суперечливий характер, зумовлений відбиттєво-інформаційною моделлю доказів, успадкованою від КПК 1960 р.

отримана шляхом проведення оперативно-розшукових дій, якщо дотримувалися вимоги закону.

Таким чином, вивчення кримінально-процесуального законодавства зазначених вище країн переконливо свідчить, що запроваджена в 1958 р. модель доказів піддалася прогнозованій «ерозії», внаслідок чого загальні (родові) норми доказового права не завжди узгоджуються з юридичними правилами збирання і процесуальною природою окремих видів доказів. Можна дійти висновку, що законодавці пострадянської доби в міру свого праворозуміння відступили від моделі загального поняття «докази» зразка 1958 р. Це проявилось в розширенні переліку видів доказів, включення до них матеріалів оперативно-розшукової діяльності або використання їх як фактич-

¹⁷ Кухта А. А. Доказывание истины в уголовном процессе : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук. — Нижний Новгород, 2010. — С. 33.

¹⁸ Див.: Підголін Е. Е. Понятие доказательства в уголовном судопроизводстве (семиотические аспекты) // Правоведение. — Л., 1978. — № 2. — С. 64—69.

¹⁹ Гмирко В. П. Концепт «відбиття» і методологічні проблеми теорії доказування // Університетські наукові записки «Часопис Хмельницького університету управління та права». — Хмельницький, 2011. — Вип. 3. — С. 274—275.

ної основи для отримання доказів, в окремих випадках у відмові від процесуальної форми їх збирання і навіть визнання їх статус-кво винятково судовою інстанцією. Причини такої ситуації, вважаємо, цілком очевидні: у нове законодавство намагаються втиснути концептуальні уявлення про докази радянської доби. Тому його

Аналіз змісту гл. 4 КПК 2012 р. і пов'язаних із нею інших норм доказового права свідчить про невідповідність вимогам ст. 84 цього Кодексу змісту спеціальних норм про процесуальну форму та способи отримання окремих видів доказів

по праву слід вважати нормотворенням перехідного періоду.

На нашу думку, можна стверджувати, що закріплені у вітчизняному КПК 2012 р. положення доказового права (хоч і запозичили деякі позиції із західноєвропейського та англоамериканського кримінально-процесуального права) не є винятком у постсоціалістичному кримінальному судочинстві і також мають суперечливий характер, зумовлений відбиттево-інформаційною моделлю доказів, успадковану від КПК 1960 р.

Не викликає сумнівів те, що в КПК 2012 р. у гл. 4 «Докази і доказування» практично збережено ієрархічну модель побудови цього інституту за зразком його попередника. Тобто спочатку викладені загальні норми, а потім встановлені вимоги до окремих видів доказів. Відповідно до цієї нормотворчої логіки у формулі загального поняття доказів (ст. 84 КПК 2012 р.) відображено, вважаємо, найбільш суттєві ознаки, характерні як для доказів у цілому, так і для конкретного самостійного виду доказів. По суті, подібна конструкція зумовлюється реальністю загального особливого й окремого, встановлюючи, таким чином, сукупність вимог, яким мають відповідати всі без винятку види доказів²⁰. Проте аналіз змісту гл. 4 КПК 2012 р. і пов'язаних із нею інших норм доказового права свідчить про невідповідність вимогам ст. 84 цього Кодексу змісту спеціальних норм про процесуальну форму та способи отримання окремих видів доказів.

Так, у ст. 84 КПК 2012 р. закріплено загальне поняття доказів як фактичних даних, отриманих у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів

та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Таким чином, легальне визначення цього поняття має забезпечувати однаковість у тлумаченні гносеологічних, правових, логічних характеристик кожного із виду доказів, усуненню суперечливості й ефективності застосування певних норм.

Проте ця норма, на нашу думку, з огляду на її призначення (бути дефініцією) не виконує належну їй функцію у механізмі правового регулювання, а навпаки — породжує певні суперечності. Це пояснюється кількома причинами. У ст. 65 КПК 1960 р. така парадигма загального поняття «докази» переважно узгоджувалася з процедурами збирання їх різновидів. У ст. 84 КПК 2012 р. застаріла модель поняття «докази» (як форма) суперечить способам їх збирання (змістова складова діяльності). Законодавець по суті поки що

У ст. 93 КПК 2012 р. до способів збирання доказів стороною обвинувачення віднесено конкретні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій

частково відмовився від процесуальної форми збирання всіх доказів. І це крок уперед.

Штучні формальності не можуть бути перешкодою у встановленні фактів і обставин, що входять до предмета доказування (ст. 91 КПК 2012 р.). Головне — необхідно гарантувати дотримання прав і свобод людини. Докази можуть бути такими, якщо вони отримані незабороненими способами. Відповідно в законодавстві мають бути унормовані надійні фільтри їх допустимості та перевірки у форматі змагального судового розгляду.

Річ у тім, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 84 КПК 2012 р. докази повинні бути отримані у передбаченому законом порядку, який охоплює: наявність підстав прийняття відповідних рішень; присутність певного кола учасників, які мають права та діють на законних підставах; роз'яснення їм прав та обов'язків; послідовність дій; фіксацію результатів дії; підписи уповноважених осіб і можливість внесення до протоколу змін, доповнень та зауважень. У ст. 93 цього Кодексу до способів збирання доказів стороною обвину-

²⁰ Див.: Дорохов В.Я. Уголовно-процессуальная природа видов доказательств. — М., 1982. — С. 4.

вачення віднесено конкретні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій.

Очевидно, що законодавець, на відміну від КПК 1960 р., у цьому Кодексі не вимагає чіткої процесуальної форми збирання всіх видів доказів. Якщо йдеться про слідчі (розшукові) дії, то у ст. 223 КПК 2012 р. викладено загальні умови їх проведення (мета, підстави, участь і присутність осіб, інтереси яких можуть бути порушені або обмежені, час і місце їх проведення, участь у проведенні слідчої (розшукової) дії осіб, які їх ініціювали, участь понятих, недопущення їх проведення після закінчення строків досудового розслідування). У цьому Кодексі також конкретизовано процесуальну форму допиту (статті 224—227); пред'явлення для впізнання (статті 228—232); обшуку (статті 233—236); огляду (статті 237—239); слідчого експерименту (ст. 240); освідчування особи (ст. 241); експертизи (статті 242—245).

Як зазначено в п. 1. ст. 246 КПК 2012 р., негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. У законі закріплені загальні умови їх проведення (ст. 246 КПК); порядок отримання дозволів на їх вчинення (статті 247—251 цього Кодексу); фіксація їх ходу та результатів (ст. 252 КПК) тощо; процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій не встановлено, оскільки це суперечить їх цільовому призначенню.

Безперечно, процесуальна форма є важливою гарантією отримання вірогідних результатів процесуальних дій, але вона не самодостатня. Існують також інші не менш ефективні способи їх перевірки. Вони можуть застосовуватися самостійно або комплексно. Тому в КПК 2012 р. передбачено такі процесуальні дії для дослідження документів-доказів, як допити свідків, експертів, спеціалістів (п. 2 ст. 358), дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359), консультації та роз'яснення спеціаліста (ст. 360).

Відповідно до ст. 252 КПК 2012 р. фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється у протоколі, до якого в разі потреби долучаються додатки, що згідно

із п. 2 ст. 84 цього Кодексу можуть визнаватися доказом. Про це також ідеться в п. 1 ст. 256 КПК 2012 р. (використання результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні). За встановленими правилами у цьому документі можуть бути зафіксовані лише факти

Розширене трактування законодавцем поняття «документ» як доказу у ст. 99 КПК 2012 р. може спровокувати ситуацію штучного «подвоєння» доказів у кримінальному провадженні

і обставини, які мають значення для кримінального провадження за умови, якщо вони безпосередньо сприймалися слідчим.

Але відповідно до положень КПК 2012 р. більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводиться підрозділами і службовими особами, які згідно з п. 1 ст. 84 цього Кодексу не наділені повноваженнями для визнання отриманих результатів доказами. Крім того, у протоколах про їх проведення може міститися інформаційна основа для одночасного отримання інших видів доказів (речових доказів, показань, висновків експертів). Тобто, на нашу думку, протокол — у цьому випадку як різновид документа-доказу — не буде повною мірою відображати доказове значення ходу і результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому не слід забувати, що розширене трактування законодавцем поняття «документ» як доказу у ст. 99 КПК 2012 р. може спровокувати ситуацію штучного «подвоєння» доказів у кримінальному провадженні.

У цій статті зазначено, що документами як видом доказів також є складені у передбаченому законом порядку протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії. Якщо це так, то, наприклад, протокол допиту і показання свідка мають визнаватися як два види доказів (документи і показання). У процесуальній літературі наведено достатньо аргументів проти недопустимості змішування документів-доказів із протоколами процесуальних дій та їх розмежування. Так, І.М. Доронін слушно стверджує, що документи-докази складає компетентна особа (чи особа, що не є суб'єктом кримінального процесу), протоколи слідчих і судових дій — лише суб'єкти кримінального процесу. Щоб чітко визначити критерії розмежування зазначених видів доказів, необхідно зважати на те, що в основу визначення суті такого виду доказу, як протокол слідчої та судової дії, покладено ідею безпосереднього спостереження. Інакше кажучи, йдеться про ситуацію, коли слід-

чий або суд безпосередньо особисто сприймає певні події та фіксує їх у протоколі²¹. З огляду на це є сенс передбачити в КПК 2012 р. такий вид доказів, як протоколи процесуальних дій, складені у порядку, передбаченому цим Кодексом,

Витребування стороною обвинувачення від юридичних і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок також не має процесуальної форми (ч. 2 ст. 93 КПК 2012 р.), що не узгоджується з ч. 1 ст. 84 цього Кодексу

оскільки різною є процесуальна природа останніх і документів.

Слід зазначити, що визнання документів і протоколів доказами — атрибутика, невласлива природі доказування. Писемність «обкрадає» географію пізнавальної діяльності. Вона консервує можливість отримання ширшого кола виду доказів. Тобто такі документи-докази інформативно обмежують суб'єктів доказування. Вважаємо, що з цих міркувань у ст. 103 КПК 2012 р., крім традиційних форм фіксування кримінального провадження, включені також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії. Умови застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження окреслені в ст. 107 КПК 2012 р. Очевидно, з метою усунення інформативної обмеженості протоколу як засобу фіксування процесуальних дій у п. 3 ч. 2 ст. 105 цього Кодексу зазначено, що серед додатків до нього залучаються аудіо-, відеозаписи процесуальних дій.

Зрозуміло, що витребування стороною обвинувачення від юридичних і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок також не має процесуальної форми (ч. 2 ст. 93 КПК 2012 р.), що не узгоджується з ч. 1 ст. 84 цього Кодексу. Звернемо увагу на те, що в ч. 3 ст. 93 КПК 2012 р. сторона захисту і потерпілий, з одного боку, наділяються правом збирання доказів, а з другого — способи їх збирання також позбавлені відповідної процесуальної форми (крім висновків експертів). У такий спосіб сторона захисту й потерпілий, використовуючи надані законом можливості, будуть мати у своєму розпорядженні предмети, документи, а не докази.

Матеріали, отримані не у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 84 КПК 2012 р.), нічим не відрізняються від оперативних даних, а також

²¹ Див.: Доронін І. М. Документи-докази у кримінальному процесі України. — К., 2008. — С. 46.

відомостей, що мають у своєму розпорядженні інші учасники кримінального провадження. Щоб зібрана стороною захисту та потерпілим інформація набула статусу доказів відповідно до вимог ч. 1 ст. 84 КПК 2012 р., вони повинні заявити клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 93 КПК 2012 р.). Очевидна незгодженість положень ст. 84 КПК 2012 р., в якій сформульовані загальні поняття доказів окремими способами їх збирання, передбаченими частинами 2, 3 ст. 93 КПК 2012 р., спричиняє розбіжності в питаннях щодо розмежування доказів та інших видів інформації, що вводиться в орбіту кримінального провадження.

Як зазначено вище, методологічним фундаментом радянської теорії доказів була лєнінська теорія відбиття. Відповідно до цього подія злочину в довікїлі відображалася у формі ідеальних і матеріальних слідів, на основі яких органи розслідування та суду опосередковано встановлю-

Змістова частина положення теорії відбиття полягає передусім у конструюванні процесуальними дослідниками образів правно-релевантної події минулого, яке за своєю суттю практично не контролюється нормами права

вали факт вчинення злочину і винуватості особи у його вчиненні. Зміст різних інтелектуальних операцій, здійснюваних суб'єктами доказування, залишався в «тіні».

Значимо, що у працях методолога В.В. Нікітаєва, а також процесуалістів О.С. Александрова, А.А. Кухти та В.П. Гмирка²², зроблено спробу переглянути усталену методологічну парадигму діяльності доказування з виходами на нові вирішення його традиційних головних проблем. Ці науковці не відкидають положення теорії відбиття, адже воно дійсно має місце, але лише як один із технічних моментів процесу пізнання. Змістова його частина полягає передусім у конструюванні процесуальними дослідниками образів правно-релевантної події минулого, яке за своєю суттю практично не контролюється нормами права.

Як слушно зазначає О.С. Александров, пізнання не відображає світ, а конструє його. Конструювання — це процес, який надає дійсно-

²² Див.: Никитаев В.В. Проблемные ситуации уголовного процесса и юридическое мышление // Составительное правосудие : Тр. науч.-практ. лабораторий / под ред. С.А. Пашина, Л.М. Корнозовой. — М., 1996. — С. 278—295; Александров А.С. Новая теория доказательств // www.luaj.net/node/406; Гмирко В.П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД — репрезентація. — Дніпропетровськ, 2010. — 314 с.

сті вигляду нерозривного і когерентного цілого²³. Згадані вчені зауважують: у свідомості суб'єктів доказування відображення певної правно-реlevantної події відбувається не шляхом її дзеркального відображення (у формі слідів), а через створення її юридичного замітника — версії як штучної знанневої гіпотетичної конструкції. Вона обґрунтовується, перевіряється, а потім «одягається» у відповідний «юридичний одяг» (наприклад, у конструкцію шуканого складу злочину). Саме з її допомогою долається «розрив» між дійсністю минулого та дійсністю доказової діяль-

Сукупність доказів підготовчого кримінального провадження — це сума індивідуально створених *ad casum* (для конкретного разу) знань (фактів) про обставини певної події, які ще самі потребують неупередженого дослідження в межах належної судової процедури

ності. В.П. Гмирко з цього приводу зауважує, що «...факти, виготовлені... у такий спосіб, позначені печаткою суб'єктивності, а тому завжди можуть бути потенційно дефектними»²⁴.

Отже, як впливає з наведеного, фактичні дані далеко не дзеркально відображають досліджувану дійсність, а тому не завжди можуть вважатися знаннями об'єктивної категорії. Сприйняття особою змісту матеріальних та ідеальних слідів як «відбиття» обставин підготовки, вчинення, а також наслідків злочинної діяльності трансформується в її свідомості, перетворюючись на суб'єктне знання, позначене печаткою неповної індивідуальності доказувача, а також тиском його функціонального та позиційного інтересу процесуального інтерпретатора. Щодо цього у психологічній літературі зазначається, що на сприйняття впливають об'єктивні чинники, зокрема умови, в яких воно відбувається, динаміка подій, синоптична обстановка, а також суб'єктивні — стан органів відчуття, вік, стать, соціальний та професійний статуси, інтелектуальний розвиток, психічний стан спокою або хвилювання, значущість ситуацій для того, хто сприймає. Сприйняття також може відбуватися при явній чи замаскованій зацікавленості осіб, в емоційно забарвлених умовах. Воно має емоційно-вольовий характер і завжди з печаткою суб'єктивності²⁵.

Інакше кажучи, сукупність доказів підготовчого кримінального провадження — це сума інди-

відуально створених *ad casum* (для конкретного разу) знань (фактів) про обставини певної події, які ще самі потребують неупередженого дослідження в межах належної судової процедури. При такому тлумаченні природи доказів важливо дотримуватися розумного балансу між об'єктивними і суб'єктивними утворювальними факторами. Їх не можна абсолютизувати. З цього приводу В.А. Лекторський слушно зазначив, що суб'єктивне існує за наявності об'єктивного, і таке знання уточнюється в комунікативній взаємодії з іншими системами знань та оцінок. У такий спосіб відбувається певне зняття суб'єктивності через його переінтерпретацію та осмислення²⁶. Зазначений підхід у формуванні доказів ґрунтується за правилами інтерсуб'єктивності, згідно з якими докази утворюються

у взаємодії сторін процесу. Це один із методів подолання однобічності та обмеження свавілля при їх визнанні. Критерієм легітимності доказів є комунікативна раціональність, суть якої полягає у наданні свободи в оцінці доказів через аргументацію у дискурсі при встановленій правовій процедурі. Тому докази слід визнавати судовому органу, не пов'язаному з функціями кримінального переслідування чи захисту. На наше глибоке переконання, це усвідомлював талановитий процесуаліст В.Я. Дорохов, який, характеризуючи психічне відображення (сприйняття, відчуття, уявлення) фактів реальної дійсності, наголошував, що воно завжди суб'єктивне і обумовлюється індивідуальними особливостями нервової системи окремої людини²⁷. Не випадково в тексті свого фундаментального монографічного дослідження автор вживав словосполучення «судові

Критерієм легітимності доказів є комунікативна раціональність, суть якої полягає у наданні свободи в оцінці доказів через аргументацію у дискурсі при встановленій правовій процедурі

докази». Припускаємо, що ідеологеми того часу не давали В.Я. Дорохову можливості відкрито стверджувати те, що на сьогодні логічно впливає із його наукових розвідок.

На жаль, проблема розмежування досудових і судових доказів не вирішена в чинному кримінальному процесуальному законі. Так, у ч. 2 ст. 23 КПК 2012 р. зазначено, що «не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться

²³ Див.: Александров А. С. Знач. праця.

²⁴ Гмирко В. П. Категорія «факт» в доказуванні в кримінальному процесі: спроба критичного осмислення // Збірник наукових праць НА СБ України. — 2011. — № 39. — С. 130.

²⁵ Див.: Юридична психологія / За ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. — К., — 2007. — С. 162.

²⁶ Див.: Лекторський В. А. Знач. праця. — С. 159.

²⁷ Див.: Дорохов В. Я. Общее понятие доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1981. — С. 29.

в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом». Відповідно, у ст. 317 цього Кодексу йдеться про те, що в ході підготовчого провадження його учасники залучають до обвинувального акта документи та інші матеріали, тобто не докази *sensu stricto*. Здавалося б, ось вона, довгоочікувана демаркація між матеріалами підготовчого провадження в їх класичному розумінні та судовими доказами. Проте в ст. 349 КПК 2012 р. вже йдеться про дослідження в ході судового розгляду не матеріалів, а доказів (у ст. 357 цього Кодексу — речових доказів). Вважаємо, що наявність навіть таких неузгодженостей (небажаних у законодавстві) є певним свідченням кроку вперед у правильному напрямку, оскільки в законодавстві практично ставиться знак рівності між матеріалами і доказами на досудовому провадженні. З часом недоречності в законодавстві будуть усунуті. Докази на досудовому провадженні будуть лише для слідчого і прокурора, але ймовірними для захисника і суду. Структура кримінального провадження за КПК 2012 р. логічно передбачає, що в ході досудового розслідування збираються матеріали, які може визнати доказами лише суд.

Отже, виявлені розбіжності між легальним визначенням загального поняття «докази» і способами збирання їх видів свідчать про очевидну потребу поступової заміни «відбиттєво-інформаційної» ідеології доказування новою методологічною парадигмою, яка б забезпечувала можливість створення сучасної теоретичної конструкції інституту «доказ», залучаючи для цього досягнення філософії, методології та інших наук когнітивного циклу.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

1. Конструкція доказового розділу КПК 2012 р. дає змогу стверджувати, що у вітчизняній процесуальній науці та законодавстві відбувається процес зміни методологічної парадигми.

2. Загальне поняття «доказ», запозичене із КПК 1960 р., в ст. 84 КПК 2012 р. є анахронізмом, тому не виконує властивої йому методологічної функції у кримінальному провадженні, побудованому на нових засадничих положеннях. Отже, у ст. 84 КПК 2012 р. є сенс вказувати лише перелік видів доказів.

3. У ході досудового розслідування сторони збирають матеріали про джерела майбутніх доказів — носіїв даних про факти обставини, що підлягають доказуванню.

Вітаємо колегу!

Вітаємо колегу!

Вітаємо колегу!

29 лютого — день народження
судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженого юриста України

Віктора Олександровича Паневіна,

якому в цьому році виповнюється славних **65**.
Стаж його роботи на посаді судді становить 21 рік,
13 із яких — у Верховному Суді України.

Колектив Верховного Суду
України сердечно вітає колегу
і зичить здоров'я, добробуту
та щасливих років життя!

Міжнародні зв'язки

25 січня 2013 р. в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) у м. Страсбурзі (Франція) відбулося офіційне відкриття судового року, у якому на запрошення Голови ЄСПЛ **Діна Шпільмана** взяли участь заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах **Валентин Барбара** та начальник відділу міжнародного співробітництва **Ліна Губар**.

Під час офіційної зустрічі української делегації з Головою ЄСПЛ Дін Шпільман наголосив на важливості принципу субсидіарності та пріоритетах співпраці ЄСПЛ з Конституційним і Верховним судами України.

Валентин Барбара поінформував Діна Шпільмана про перебіг судово-правової реформи в Україні.

У рамках візиту до Страсбурга Валентин Барбара також зустрівся із Генеральним ди-

ректором Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи Філіпом Буаяя.

До відкриття судового року в ЄСПЛ був приурочений семінар на тему «Застосування Європейської конвенції з прав людини під час економічної кризи», який відвідали близько 300 представників судочинства, місцевих та національних органів влади. На заході з промовами виступили Голова ЄСПЛ Дін Шпільман, міністр юстиції Франції Крістіан Тобіра та Голова Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії Теодор Мерон.

Перший заступник Голови Верховного Суду України **Ярослав Романюк** 13 лютого ц. р. провів зустріч із заступником директора Німецького фонду міжнародного правового співробітництва (Фонд) **Штефаном Хюльсхорстером**, менеджером проектів в Україні **Вольфрамом Гертігом** та юридичним радником **Геннадієм Рижковим** із метою обговорення питань співробітництва на 2013 р.

Ярослав Романюк подякував німецьким партнерам за плідну співпрацю з Верховним Судом України, що триває упродовж багатьох ро-

ків, взаємкорисний обмін досвідом, підтримку судово-правової реформи в Україні й ініціатив Верховного Суду України в цьому напрямі.

Штефан Хюльсхорстер зазначив, що представникам Фонду приємно відзначити, що українська судова система динамічно розвивається на шляху демократизації й утвердження міжнародних правових стандартів, зокрема, європейських, і саме Фонд надає в цьому посильну допомогу. На сьогодні, зауважив він, представники української судової системи, у тому числі і судді Верхов-

ного Суду України, які беруть участь у міжнародних правових заходах, фахових зустрічах та обговореннях актуальних проблем правосуддя, виступають рівноправними партнерами, досвід яких є цікавим для зарубіжних колег. Голова Федерального Верховного суду Федеративної Республіки Німеччина Клаус Тольксдорф, сказав Штефан Хюльсхорстер, при нагоді завжди цікавиться справами українських колег і з приємністю згадує міжнародні заходи у Верховному Суді України.

Заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах **Валентин Барбара** і начальник управління інформаційних ресурсів та технологій **Сергій Макаренко** на запрошення Голови Верховного Суду Республіки Грузія **Константіна Кублашвілі** й регіонального директора Мережі Світового банку з навчання через взаємодію з колегами у сфері правосуддя (JUSTPAL) **Генрі Кералі** взяли участь у міжнародній конференції з питань електронної юстиції у м. Тбілісі,

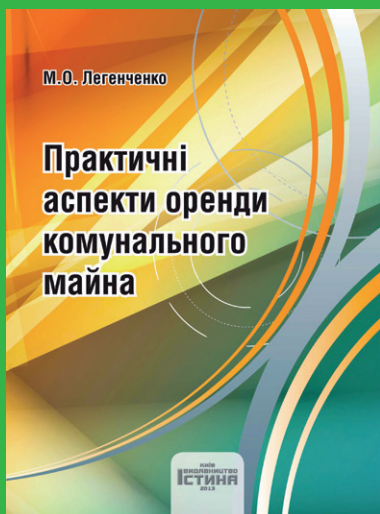
організованій Верховним Судом Грузії та Мережею JUSTPAL.

Під час інтерактивних засідань обговорювалися результати анкетування, проведеного до початку роботи конференції, що засвідчили інтерес учасників зустрічі до питань функціонування електронних систем обліку судових справ, їх переваг і недоліків.

Про перспективи розвитку таких напрямів, як електронна бібліотека, інтранет, програмне забезпечення для пошуку рішень тощо йшла мова на засіданні, присвяченому темі

«Електронне правосуддя та інші інновації сучасного суду». Інноваційні підходи використання і застосування систем аудіо- та відеозапису обговорювалися в контексті їх переваг для суду й участі правників у розвитку нормативної бази цієї галузі.

На конференції розглядалися питання прозорості, ефективності і довіри громадськості до судових органів як кінцевий результат використання, зокрема, сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

Легенченко М.О.
Практичні аспекти оренди комунального майна:
Науково-практичний посібник. — К., 2013. — 216 с.

У книзі ґрунтовно досліджуються правовідносини у сфері оренди комунального майна в Україні та їх особливості. Здійснено аналіз становлення і розвитку інституту оренди у вітчизняному законодавстві, досліджено сучасний стан та актуальні проблеми, пов'язані з використанням комунального майна.

Висвітлюються особливості припинення та пролонгації договорів оренди, створення «нової речі» при поліпшенні орендованого майна, способи захисту сторонами своїх прав та особливості застосування окремих норм орендного законодавства.

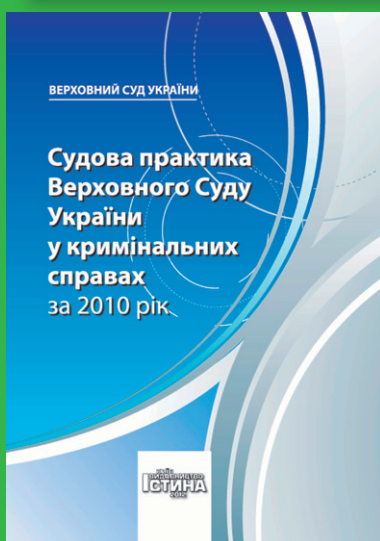
Надаються практичні рекомендації органам місцевого самоврядування щодо передачі в оренду комунального майна з метою його ефективного використання в інтересах відповідної територіальної громади.

Кримінальний процесуальний кодекс України
2012 року. — К., 2012. — 380 с.

Судова практика Верховного Суду України
у кримінальних справах за 2010 рік
/ За ред. П.П. Пилипчука. — К., 2012. — 608 с.

Видання «Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах» засноване у 2003 р. з метою інформування суддів, працівників правоохоронних органів та інших фахівців у галузі права про основні напрями судової практики з найбільш поширених і складних категорій кримінальних справ та з питань кримінального процесу і сприяння однаковому застосуванню судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

До збірника включені витяги із судових рішень у кримінальних справах за 2010 р. та окремих рішень за грудень 2009 р., які були розглянуті у касаційному порядку та в порядку виключного провадження.

З приводу придбання книг звертайтеся, будь-ласка,
до видавництва «Істина»:

вул. Сирецька, 38
м. Київ
04073

Телефони: (44) 468-3131; 468-0999; 468-5973

e-mail: istina_knigi@ukr.net

<http://www.istina-books.com.ua>